

arád.

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HATODIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

TARTALOM.

	Lap
Az »Arkadiai pör.« <i>Dr. Váczy János</i>	129
Beóthy László. <i>Erdélyi Pál</i>	176

Adattár :

Codexeink forrása. I. Sz. Brigitta imádságai	199
Budenzről. <i>Nagy Lajos</i>	203
Két adat Kisfaludy Sándorhoz. <i>Dr. Illésy János</i>	206
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (Negyedik közl.) <i>Dr. Récsy Viktor</i>	211
Jászay Pál naplója. (Tizedik közl.) <i>Czékus László</i>	239

Ismertetések, bírálatok :

Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1894/95. évi értesítőkb. 1—5. <i>B. F.</i>	241
La Hongrie littéraire et scientifique. J. Kont. <i>Korda Imre</i>	250
Ad vocem. <i>Sz. Á.</i>	253

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	255
---	-----

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

AZ »ARKADIAI PÖR«.¹

Az »arkadiai pör«, a mint irodalmunk története a Csokonai Vitéz emlékkövének ügyében kifejlődött tollharcot elnevezte, a vitázó felekre, Kazinczyra és a debreczeni írástudókra s a magyar szellemi élet alakulására nézve egyaránt érdekes és fontos. Hetedfél-évi fogsága után ekkor lép Kazinczy először a nyilvánosság elé, körvonalozva röviden, milyen szempontok vezérlik írói működésében őt, s milyen szempontoknak kell vezérelniök a többi magyar írókat is, ha a magyar nyelv és irodalom fejlesztése igazán szívükön fekszik. Kazinczynek erőszakosan félbeszakított pályája e polemiaiával kapcsolódik össze, s a vezéri szerepre vágyó ifjú írónak a nemzeti szellem forrongásba hozatalára irányzott eszméi a tényleges vezér felfogásának alapjával érintkezvén, a tekintély elvét iktatja be a magyar művelődés történetébe, nemcsak elméletileg, hanem példájával gyakorlatilag is.

Magának e vitának tárgya sem érdektelen; de sokkal érdekesebb az a tanulság, a mely a vita írott sorai közül olvasható. Kicsiben az ósdi felfogás képviselői, a minden újítástól idegenkedők s az új szellem harciosa közti első hevesebb összeütközés az, magában foglalva nyelvünk és irodalmunk kialakításának irányeszméi közül a legfontosabbakat, s kijelölve az utat, a melyen haladva, Kazinczy szerint, legbiztosabban rakhatjuk le műveltségünk alapjait. Kazinczy tanulmányainak, nagy írói tehetségének, hosszas elmélkedéseinek s az idegen irodalmi műveken finomült ízlésének csak mintegy előfutárja lép föl a nyilvánosság előtt, nemcsak sejtetve, de biztosan is ígérve, hogy nemsokára összes készletével megjelenik a közélet küzdőterén, és pedig annál élesebb fegyverrel, minél erősebb ellenállásra talál első támadása. Rég idő

¹ Felolvasatott a Budapesti phil. társaság 1896. febr. havi választmányi ülésén.

óta forrongó szelleme szilárd alaphoz erősödik, s mindaz a téves felfogás, a melyet a nyelv művelésében tapasztal az utolsó két évtized óta, türelmetlen erélyre tüzel, nemcsak azért, mivel a tévedések, megcsontosodott vélemények gátolják nyelvünk fölvirágoztatását, hanem azért is, mert a magyar szellem kiművelődésének legfőbb akadályai.

E mellett, midőn Kazinczy a közönség részvételére hivatkozik egy korán elhúnyt nagy tehetségű költő emlékezetének megörökítésére, egyszersmind a szellemi műveltség iránt kíván mélyebb érdeklődést kelteni, habár csak a kiválasztottakban is. Különösen az írók küzdelmére óhajtja a nemzet figyelmét fölhívni, hogy szélesebb körbe világítson a műveltség fénye, hogy »egy főből más főbe, egy szívből más szívbe szálljon át az érzés és gondolat.«

Azonban legjobban kitűnik az »arkadiai pör« irodalomtörténeti fontossága, ha egész folyamát áttekintjük s összes adatait vizsgálat alá vesszük.

I.

Kazinczy pályája kezdetétől haláláig mindig örömet gyűjtötte maga köré a tehetségesebb ifjakat, hogy írói törekvéseinek gyámoltói, költői irányának hívei legyenek. A jövőre szegzett tekintetével, a maradék tiszteletére hivatkozó működésével egy kifejlett irodalmi élet képzelt világában szövögette álmait, soha egy pillanatra sem feledkezvén meg az utódokról, a kik az általa tört ösvényre lépnek. A főiskolák tanárainak nem egyszer ajánlgatta az ifjakkal való szorosabb érintkezést s többször ügykezett velük megértetni, hogy azzal koránsem súlyesztik tekintélyüket, ha »fiatal embereknek társalkodásokba ereszkednek.« Őt emelte az a gondolat, hogy ösztönzéseivel, útmutatásaival hatást tehetett a tehetségek kifejlődésére, s hogy »az ő képzésekben néki is volt valami része.«¹ Vitéz Imrével, Aszalay Jánossal, Csehy Józseffel, Ragályi Tamással, Vitkovics Mihálylyal, Szemere Pállal, Kölcsey Ferenczczel, az ifjabb b. Wesselényi Miklóssal és nevelőivel, aztán Döbrentei Gáborral, Berzsényi Dániellel és sok más ifjúval így kötött barátságot, kijelölve mindegyiknek azt az irányt, a mely az övének követése vagy épen utánzása volt.

¹ L. Kölcsey F.-hez 1808. nov. 21-én írt levelét.

Csokonaival már 1792-ben megismerkedett. A *Helikoni Virágok* II. kötetében akarta őt először a közönség elé vezetni, mivel »versei igen kedvesen folynak, s az ideák nemesek és nem földszínt csúszóknak.« Egyszersmind orthographiai botlásait javítgatta, részletesen magyarázgatván neki, mily hangok vannak az eredeti szótövekben, s mily hangok származnak ragozás által, s mikép kell az egyik, mikép a másik esetben a kettős, illetőleg hosszú hangokat írni. Kazinczynak eme készsége Csokonaira nézve különösebben az ifjú költő tehetségének méltánylatában keresendő az ismert általánosabb szempontokon kívül. Vajjon mi tetszhetett Kazinczynak a debreczeni deák szárnypróbálgatásaiban? Nemcsak a verselés technikájában való könnyűség, hanem sokkal inkább a classicus írók szoros követése. Csokonai önálló tehetsége még ekkor alig nyilatkozhatott érzésben, gondolatban, felfogásban s valódi alkotásban; még csak azon a ponton volt, hogy példányképeit utánozza, a mi Kazinczy szerint a legbiztosabb reménynyel kecsegtethetett a jövőre nézve. A népies elem még öntudatlanul s kísérletképen sem férközött Csokonai költészetébe, s másfelül Kazinczy bármennyire hatása alatt állott a sentimentalismus irányának, s bármennyire fontosnak tartotta önmagára a latin költők utánzását, még sokkal inkább a német, francia és olasz költők világa felé vonzódott, s e vonzalom közös volt Csokonaival. E mellett mind a ketten nagy kedvvel foglalkoztak Anakreonnal és pedig nemcsak magával a teosi dalköltőnek kecses és bájos költészetével, hanem az anakreontismus mesterkelt szellemességével, a melybe a szerelemnek s a természet szeretetének érzelmős hangja vegyült antik formában. Mindkettő nagy méltánylatban részesítették Horváth Ádámot, a kinek sentimentalis énekeiben már megcsendült egy-egy népies hang, fel-feltűnedezett a népdal könnyedsége, strópha-szerkezete, rhythmusa, a melyektől Kazinczy sem idegenkedett ez időtt. Csokonai szelleménél s nevelkedésénél fogva épen ez irány felé kezdett hajlani mindjárt pályája elején. A két ifjú író költői felfogása tehát ekkor még több pontban érintkezett, s e körülmény a továbbiakra nézve különös figyelmet érdemel.

Azonban míg Kazinczy mindinkább a német-görög classicismus hatása alá jut, hogy a szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, a természet szépségeit zengő költészetnek hódoljon: addig Csokonai nemsokára kibontakozván az idegen költők után-

zásának nyűgeiből, önálló, izmos tehetsége is nyilatkozni kezd, a realismus felé tör útat s a való érzésnek igazabb hangjait énekli, mint bárki az idétt. Pályája rövid arra, hogy példányképeinek hatását teljesen lerázhassa, hogy az idegen szellemek jármától végleg megszabaduljon; de eredeti műöszöne sokkal hatalmasabb, semhogy az alkotás független irányát ne mutathassa, hogy veleszületett költői szellemének szárnyait ki ne bonthassa. Kazinczy pedig, épen midőn a Csokonai tehetsége a maga igazi sajátásaival mind erősebben kezd nyilatkozni, a budai, brünni, kufsteini börtönök dohos levegőjében, élet és halál közt lebegve, küldözgeti kínos sóhajait Regmecz felé, szenvedő özvegy anyjához, kinek forró könyvei mindannyiszor keservesen hullanak, valahányszor rabfiára gondol.

Kazinczy írói fejlődésére fogsága kiválóan nagy hatással volt. Eleinte, míg Budán tartották és szabad volt dolgoznia, részint már lefordított munkáit javítgatta szigorú kritikával, részint új művek fordításához fogott, a melyeket hasonlóan erős bírálat alá vett. E huzamos, mindig ugyanazon eszmekörrel való foglalkozás, a szellemi üdülés minden más lehetősége nélkül, mintegy odakötötte állandóan egész tehetségét a fordított vagy fordítandó műhöz, a melynek nemcsak költészetét, hanem belső és külső formáját, gondolatalkotását, kifejezéseinek sajátosságát, mondatainak szerkezetét, egymással való kapcsolatát, e kapcsolat arányát, az egyes szók összeköttetésének viszonyát, hangzását, jellemzetességét s kifejező voltát egyenkint és általánosságban mérlegelni annyira megszokta. A mit műérzéke eleintén csak gyakorlatképen kívánt, később elodázhatatlan szükséggé lett: élvezet, éjjeli és nappali foglalkozás, szellemi működésének egész világa. Az idegen irodalommal való e kizárólagos foglalkozás, az idegen szellemi termékeknek e folytonos olvasása és fordítása szükségképen átalakította gondolkozásának, felfogásának, egész értelmi működésének irányát, annál is inkább, mivel a régi magyar költészet hagyományai, a mint Gvadányinál és Dugonicsnál tárgyban, formában és nyelvben megjelentek, már pályája elején is csak ellenszenvvel találkoztak nála. Minél huzamosabban élt az idegen írók szellemi világában: annál inkább megszokottá lőn reá nézve az idegen írók gondolkozása, nyelve, kifejezésmódja. Goethe, Lessing, Klopstock, Wieland, Metastasio és Molière, legkivált a négy első művei éjjelnappal kezében voltak eredetiben és a maga fordításában, szellemök

teremtő ereje óvta meg a szenvedőt a kétségbeeséstől s az a félnék remény, hogy ő is tüzet kapván ez állandó foglalkozástól, az általa bálványozott idegen műveket a maga lelkén át sugározta meg nemzetünk elé, az eredetinek szelleméhez híven s ehhez símuló magyar nyelven. E remény alkotta életét a börtönben, ez tette foglalkozását élvezetté is, szükséggé is, ez határozott jövő pályájára nézve. Természetesnek találjuk ez alakulásnak egész folyamát a fogékony írói lélekben s pedig annál inkább, minél inkább figyelmünkre méltatjuk Kazinczynak amaz öntudatos számítását, a mely a mintául vett német és classicus íróknak a saját irodalmukra tett hatásán alapult, s a mely az ő törekvésének is útát nyitott.

Az a felfogás, hogy irodalmunk, nyelvünk s műveltségünk önmagából, pusztán a hagyományos nemzeti alapon ki nem fejthető, Kazinczynál alakult ki a leghatározottabban. Fogsága előtt is teljesen meg volt már erről győződve, de még teljesebben meggyőzték a fogsága alatti elmélkedése, tanulmánya, az idegen szellemekkel való állandó társalgása. Innen van, hogy régebbi fordításait mind hasonlóbakká ügyekszik tenni az eredeti művekhez nemcsak a gondolatok és kifejezésmód jellemzetességeire, hanem az egyes szavak árnyalati jelentésére, sőt a mennyiben lehet, a hangok zengzetességére nézve is. Nyelvünk egész szerkezetének, az egyes szók alakjainak és kapcsolatának, a kifejezésmód változatosságának ez öntudatos gyakorlása hova-tovább írói működésének legsarkalatosabb tulajdonságát fejtette ki, s az eredmény, a mely e folytonos gyakorlatot kísérte, annyira megerősítette felfogásának helyes irányát, hogy inntól fogva nem habozott a nemzeti szellem munkájának egész folyamát e szempontból itélni meg.

S ide járult még egy más, szintén nagyon figyelemreméltó körülmény.

Midőn Kazinczy kiszabadult fogságából, úgy szólván, észrevétlenül megajándékozta őt az akkori magyar írók csoportja az irodalmi vezér tekintélyével s tőle várta az útmutatást nyelvünk és irodalmunk s egész szellemi életünk föllendítésében. Nem csupán a kezdő írók ismerik el őt vezérüknek, hanem a régiebbek is, a kik vagy már 1790 körül hírnévre tettek szert, vagy azóta fejlődtek ki, míg ő fogságban szenvedett. Nem említjük Virág Benedeket, Révai Miklóst, Kis Jánost: csak Csokonairól és Kisfaludy Sándor-

ról, ez akkoriban legnagyobb költőinkről szólunk, a kik az alatt írták legszebb műveiket, míg Kazinczy el volt zárva a világtól. Amaz őszintén bevallja, hogy »csekély rubrikából álló« boldogságának »egy édes részét teszi« az, hogy Kazinczyt »a világ előtt mint gyöngéded és csekély ízlésének *legfőbb mesterét*« tisztelheti, hogy barátságával dicsekedhetik, a mi őszönt ad neki annak megérdemlésére, őszönt »arra a kevélységre, melylyel a kevélyeket fogadja.« Mikor meghallja hírét kiszabadulásának, néhány napra reá már egy rövid epistolával köszönti, s maga is látására siet, hogy kifejezze az egész nemzet örömét e váratlan eseményen:

Örültek a folyamatok,
 Örült minden part és sziget,
 Örült hegy, völgy, mező, liget,
 Örültek a vadállatok;
Főként Eumolpus — a tanítván —
 Bús húrjait felgazítván,
 Zengette őket énekén
 És úgy örült, mint néked én. — ¹

Nem kevésbé fontos önvallomásról tudósítja őt Kis János is Kisfaludy Sándorra vonatkozólag, 1803. október 6-kán kelt levelében elbeszélvén Kis János, hogy nemrégiben összehalmozott Kisfaludy Sándorral, ez a többi közt azt mondá, hogy »ha az ő tiszteletében valamennyire gyönyörködöl, bizonyossá tehet, hogy egy könyviró eránt is soha oly szívesebb tiszteletet és szeretetet nem érzett, mint te erántad, mert a te írásaidból látta legelőször, hogy a magyar nyelvet másképen is lehet írni, mint a biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva.« S hogy a Kis János tudósítása mennyire lelke mélyéből fakadt Kisfaludy Sándornak, s nem valami pillanatnyi fölhevülés mondatta a tolmácsolt szavakat vele, mutatja a *Himfy Szerelmeinek* előszava, de még inkább mutatják leveléi évek mulva is. 1808. jul. 27-ki levelében ezeket írja Kazinczynak: »Örülök, hogy csekély elmejátékaim (különösen a regéket érti) tetszeni tudtak annak, a kinek gyönyörködtető írásai *legelőször és leginkább éreztették velem a magyar nyelv-*

¹ Az adatok legnagyobb része a *Kazinczy F. levelezése* című akadémiai kiadványból való; nem tartom szükségesnek külön-külön megjelölni mindegyiket, csak a máshonnan vett adatokra utalok.

nek kellemét és édességét, és örömmel vallom, hogy ha vagyok valami írásaimban, a mi a helyesebb ízlésű ítéletnek tetszhetik, az többnyire általad és tőled szerzett érdemem; sőt megvallom azt is, hogy a minden embert poétává varázsló szerelmen kívül a te finomabb érzést lehelő írásaid buzdítottanak legyen engem is üres időmnek imily töltésére.« Pár hónap mulva, szept. 8-ki levelében még határozottabban kifejti Kisfaludy Sándor, mit köszönhet az akkor már széphalmi mesternek: »Én — írja — az egész magyar világ és Helikon előtt örömmel vallom, hogy *te valál mesterem a magyar írásban*, és ha te előttem nem írsz vala, nyelvem bizonyosan sokkal szegényebb és hijánosabb volna.« Egyszersmind oly felfogást mutat a nyelv művelésének irányára nézve, a melyet Kazinczy is rég hirdetett. »Az elme — folytatja Kisfaludy Sándor — a természetnek ajándéka, *de a nyelvnek szépségét, erejét és hatalmát a jó íróknak köszönheti a haza*. Ebbeli érdemeidet, hol a magyar, habár ellenséged is, a ki tagadja?»¹

Az épen legnagyobb sikert aratott íróknak ez őszinte beismerése kétségtelenül nagyban hozzájárult Kazinczy önalkotta véleményének megerősítéséhez, föltételének állandósításához, követett irányának szilárdításához. A maga táborában láthatta a legkiválóbb írckat, a kik az ő ifjúkori műveinek, a Gessner idylljeinek, *Bácsmegyei leveleinek* s az *Orpheusban* megjelent kisebb dolgozatoknak is olyan értéket tulajdonítottak, a mely követői munkálkodásának alkotó elemévé vált. Ő pedig épen a fogsága alatti huzamos correctio után úgy ítélte ifjúkori dolgozatairól, hogy azok méltatlanok egy igazi író nevére. Ha tehát az idegen művek stíljének a legkülönbözőbb színeit is sikerül nyelvünkre áthoznia s ezzel a nemzeti nyelvet gazdaggá tennie, a mi az eszmék és gondolatok új alkotására fog vezetni: még sokkal inkább közelebb jut céljához, a magyar szellemi élet feltámasztásához.

Jobban érezte, mint bárki más, hogy a nemzeti nyelv kiművelése mennyire első rangú kérdése a közélet forrongásba hozatalának. De azt is tudta, hogy a kiművelés eszközei nem csupán a conservatív népnyelv elemeinek felhasználásában kere-sendőők. A nép szűkkörű eszme világának sok olyan gondolatra,

¹ Kisfaludy S. mindkét levele az Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4-r. 117. sz. Kiadva Kisfaludy minden munkája VIII. kötetében is.

fogalomra nincs szüksége, a mely nélkül a művelt lélek el nem lehet. A népies felfogáshoz simuló nyelvnek megvan a maga külön stílje, de ez egymaga nem lehet az egész nemzet szellemi életének kifejezője. A magyar közönség csak a »mendikási harangkongatáshoz« van szokva; ha valamely költő az indulat és szenvedély hangját másképen fejezi ki, mint a debreczeni sulyomkofáktól hallható, az már szenvedhetetlen az ízeveszett Gyöngyösi János és Mátyási verseiben is gyönyört találó közönség előtt. A népies hangnak és beszédmód visszatükröztetésének is megvan a maga jogosultsága, de az írónak itt is határt szab az ízlés. Hogy Kazinczy a stíl fejlesztésének ezt az ágát sem mellőzte, mutatja a Molière két darabjának, kivált *A bot csinálta doctor* fordítása. Már 1802. decz. 1-jén Kozma Gergelyhez írt levelében így szól erre vonatkozólag: »Hogy a Dea Debreczen (ad analogiam: Dea Roma), a ki bennünket, újabb írókat, azzal vádol, hogy mi rontjuk a nyelvet, érezze, hogy *én tudok úgy magyarul, a hol van helye, a hogy ők szeretik:* Molièrenek két bohó darabját fordítottam.« E fordításairól azt hiszi, hogy megbékéltetik ellenségeivel, a debreczeni írástudókkal, ámbár az ő ítéletüket semmibe sem veszi.

Kazinczy fogságának legsúlyosabb éveit philologiai elmélkedésekre fordította, s midőn börtönének ajtai megnyíltak, szinte egészen új élet tárult elé a magyar irodalomban. De ez új élet szöges ellentétben volt az ő mostani felfogásával. A kiknek költészete az újabb idegen vagy a classicus költők hű utánzata volt, mint Kis Jánosé, Dayka Gáboré és Virág Benedeké, azoknak művei csak kevésbé voltak ismeretesek a közönség előtt. De sőt Csokonai művei közül is csak azok nyertek tetszést, a melyekben Kazinczy nem sok különbséget látott közte és Mátyási között, mint például a *Diaetai Magyar Műzsa*. Még nem ismerte Kazinczy a Csokonai költői szellemének újabb, igazibb, egyénibb fejlődését a maga teljes mivoltában. A *Lilla-dalokat* ugyan nem sokára olvasta, de nem mindenik tetszett neki, ellenben a *Pillangóhoz*, a *Reményhez* és a *Szemrehányás* címűekről úgy ítélte, hogy a »magyar literatura soha sem fog arra a főgrádicsára föllépni, a melyben azokat csudálás nélkül olvassák.«

Vajjon nem hihette-e Kazinczy, hogy ha Csokonai szorosabban követi az ő nyomdokait, ilyen lyrai remekeket fog alkotni s költészetének korcsszüleményeit, a melyek közé Kazinczy min-

den tartózkodás nélkül sorozta a *Dorollyát*, Anakreon fordítását, a *Lilla-dalok* jó részét s *A lélek halhatatlansága* című philosophiai eszmékben gazdag költeményét, ilyenekkel fogja elfeledtetni? Nem hihette-e, hogy Csokonai azért tért új ösvényre, mert az izléstelen közönség tetszésére vágyakozott s nem a kiválasztotakéra? Ha tehát a még ifjú költő őt csakugyan mesterének tartja: semmi sem természetesebb, mint az, hogy az ő útmutatását kövesse. Hogy ezt Kazinczy így fogta fel: bizonyítja a Dayka verseinek hozzá küldése oly czélból, hogy Csokonai a hiányokat pótolja, a hibákat megigazgassa s egy szóval kiadásra elkészítse.

Csokonai csak a legkivételesebb esetben merte a megholt költő hibáit javítani, s nagyjából úgy gondolkozott, hogy a »szent maradványok« úgy jussanak a közönség kezébe, a mint azokat Dayka hátrahagyta, vagyis mai felfogásunk alapján állott. Mind a mellett késznek mutatkozott némi correctióra, ha azzal »Dayka árnyékának s az ő nemes tisztelőjének és barátjának legkisebben is kedves dolgot csinálhat.« S hogy vizsgálódásainak komolyságáról meggyőzze Kazinczyt: Dayka minden költeményére kritikai megjegyzéseket tesz, még pedig olyanokat, a melyek épen annyira becsületére válnak a költészet gyakorlati, mint elméleti művelőjének. Inkább csak a külforma ellen vannak észrevételei. A Sándor-verset szerinte Dayka a német prosodia mintájára írta s a rímek közül az assonanceot is alkalmazta, a nő-rímekben pedig sem a német, sem a magyar verstechnika megállapodásait nem vette figyelembe, mert a rövid szótagot hosszúnak használta néhol akkor is, ha helyzeténél fogva sem lehetett volna megnyújtani.

Kazinczy bizonyára nem mindenben volt megalégedve a Csokonai észrevételeivel. Nemcsak azért, mivel szerinte a tévedéseket, hibákat minden esetben ki kell javítania a kiadónak, hanem mivel Csokonai az ötös jambus ellen is kifogás tett *A rettenő éjtszaka* című költeményre nézve, a melyet Kazinczy tartalmára és alakjára egyformán a magyar lyra remekei közé sorozott. De az izlésnek e különböző nyilvánulása aligha akadályozta őket abban, hogy megújuló ismeretségük szorosabbra ne szövődjék. Kazinczy ifjú barátjának arczképét is festetni akarta, a mire Csokonai késznek is nyilatkozott, nem hiúságból ugyan, hanem hogy a mások hiúságának kedveskedjék. Csokonai bizonyos félénkséggel közeledett ugyan Kazinczyhoz; de nem magának Kazinczynak ariszto-

kratikus hidegsége volt az oka, hogy meghittebbé, őszintébbé nem lett barátságuk, hanem a Kazinczy-család tartózkodása.

Az özvegy Kazinczyné és otthon gazdálkodó fiai, József és Miklós, attól féltek, hogy az írókkal való ismeretség megint valami kellemetlenségbe sodorja az egész családot; különösen pedig a Csokonai hányt-vetett életmódjáról nyilván oly hírek jutottak a Kazinczy-család fülébe, a melyek épen nem voltak kedvezők az amúgy is erős előítéleteket lerontani. Így aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy Kazinczynak anyja és testvérei hiúsították meg a két író szorosabb érintkezését mind Ér-Semjénben, mind később Debreczenben. Kazinczy nem habozott határozottan a Csokonai pártjára kelni s fájdalom megelégedésének adni kifejezést még édesanyjával szemben is, a ki Csokonai levelét, mint »valami haszontalan ember«-ét adta fia kezébe. »Azt az embert — írja Kazinczy anyjának — Csóka János Uram (érsemjéni, akkor eléggé hírneves ref. pap) nem tartja alábbvaló embernek magánál, a világ pedig különbnek tartja Csokonainak vannak igen szép oldalai, melyekért őtet nem én, de a legnagyobbak (értsd: Széchenyi Ferencz és Festetich György grófok) is distinguálják. Én ő vele szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatombra az ő barátsága, melynek ő most egy szép jelét adja, és a mely engem háladatosságra kötelez, ha némely ember nevet is talán rajta.« Ismervén Kazinczy a családjának Csokonai iránti idegenkedését, nem merte őt magához hívni, sőt kérte, hogy hozzá ne menjen, attól félvén, hogy az özvegy esetleg hidegen elutasítja. De most kéntelen őt mégis magához hívatni, hogy együtt dolgozzanak — minden valószínűség szerint — épen a Daykának tervbe vett kiadásán. S hogy e szándékát a család felfogása szerint is igazolja Kazinczy, azt veti okúl, hogy ez együttes munkáért néki »pénzt adnak«.

Nincs semmi adatunk arra nézve, vajjon e szándék teljesült-e.¹ Nyilván Kazinczy a családja érzékenykedését mégis kímélni akarta s talán azt vélte, hogy Csokonai önmaga is sajtó alá készítheti Dayka műveinek kiadását. De annyi bizonyos, hogy Kazinczy tőle telhetőleg ügyekezett a Csokonai törekvéseit gyámolítani. Landerer-

¹ Kazinczy Csokonaihoz intézett utolsó levelében így ír: »Ha az Isten elhozza az Urat, és bajom nem lesz (melytől most nagyon félek, de nem egészségbeli), sok holmit fogok mutatathatni.« Ebből azt következtethetnők, hogy csakugyan meghívta őt magához, de Csokonainak későbbi keletű levelei sem mutatják, hogy Csokonai valóban meg is látogatta ezúttal Kazinczyt.

nél, a kassai nyomdásznál, a ki a *Lilla-dalokat* kiadásra felvállalta, ő is közbenjárt, s könyveket küldözgetett Csokonainak, hogy aesthetikai tanulmányait folytassa. Így küldte meg neki Sulzer aesthetikai leczkéit, a melyeknek Csokonai nagy hasznát vette. A Dayka műveire tett bírálatot is felhasználandónak ítélte, de folyvást sürgette a »csorbák kifenését.« Csokonai a debreczeni tűzvész pusztításai s feldúlt élete miatt egyre halasztást kért a munkára, míg utoljára is megakadályozta halála annak teljesítésében.

De élete utolsó három évében minden alkalmat megragadt Csokonai, hogy Kazinczyval mennél többször találkozzék, hogy személyes tiszteletét mennél őszintébben bebizonyítsa iránta. Anakreoni verseit neki akarja ajánlani s főleg azért ügyekszik a bevezetést lehető alapossággal elkészíteni, hogy Kazinczy méltónak tartsa azt önmagához. E mellett közbenjáróul kéri föl, hogy két ódáját juttassa Rhédey Lajos és Széchenyi Ferencz grófok kezébe, a kiket Csokonai nem ismert személyesen. E kérelmet azonban alkalmasint nem teljesítette Kazinczy, mivel fogságból kiszabadulása után épen Széchenyi Ferencztől tapasztalt némi hidegséget vagy legalább is tartózkodást; Rhédey Lajos hazafisága pedig mindig az üres hiúság színében tűnt föl előtte, a melytől semmi jót sem várt. Midőn azonban a Magyar Hírmondó az *Anakreoni Dalok* nyomtatásáról tudósít: Kazinczy őszinte örömmel üdvözli Csokonait, a ki méltán büszke lehet munkájára, kivált ha azt az Édes Gergely »édességeivel« hasonlítja össze.

Igaz, hogy Kazinczy Csokonaival szemben folyvást tartózkodik oly elragadtatott örömének kifejezést adni, mint előbb Kis Jánossal, vagy később Berzsenyivel szemben; igaz, hogy Csokonainak a régi vándor-énekesek életére emlékeztető hányt-vetett pályája egyszer-másszor nem kerülhette ki a míveltebb társadalmi formák közt élő Kazinczy megrovásait: de az a benső vonzalom, a melylyel Csokonai hozzá ragaszkodott, jól esett Kazinczynak, a kinek nagy tehetségét mindenkor szívesen elismerte. Csokonai többször tett kísérletet arra nézve, hogy Kazinczyt egy-egy kirándulása alkalmával meglephesse, így 1802-ben a karácsonyi ünnepekre Bagamérba ment, hogy onnan Ér-Semjénben tisztelegjen Kazinczynál; így ugyan e tájban Regmecz vidéke felé rándult, mert — mint írja — oly erős volt barátja kézfogása, hogy ő azt kénytelen vala követni Debreczenből is, hogy megismertesse legújabbán megjelent műveivel, a *Békaegérharczczal*, *Tempefőivel*, Catullusból,

Tibullusból és Propertiusból készített fordításaiival. Reménye azonban nem teljesült, s búsan sóhajtja: »Oh, mikor lehet énnékem örvendezni az úrnak személyes tisztelésén, nem betegen, mint akkor voltam, hanem oly bodor egészségben, a melyet most az egeknek köszönök.« Hasonlóképen 1804. júniusában Derecskére csak azért akart kirándulni Csokonai, hogy az ott tartózkodó Kazinczyval találkozassék. Szerencséje azonban ekkor sem volt, de elküldte neki *Dorottyáját*, a melyet csak próbának tekintett, s azért nyomatta ki, hogy néhány példányban elterjedvén, a műértők ítéletét hallhassa s munkáját a szerint javíthassa, hogy »belőle tökéletes comica epopeia válhassék jövődőben.«

Fölötte sajnálatos, hogy épen az a levele ismeretlen Kazinczy-nak, a melyben a *Dorottyáról* mondta el észrevételeit; de kétségtelen, hogy azok kedvezőtlenek voltak Csokonaira és művére. Ezt nemcsak Kazinczy későbbi felfogásából s elejtett szavaiból tudjuk, hanem a Csokonai leveléből is, a melynek sokat jelentő sorai azt a sejtelmet gerjesztik bennünk, hogy a költő maga is gyanítani kezdte, mennyire különbözik az ő ízlése, iránya s egész költői pályája a Kazinczyétól. »A *Dorottyáról* tett ítéletre — írja Csokonai — akárki is ráesmér, hogy *annak fő okát nem én ben-nem, hanem a Tekintetes Urban kell feltalálni*. Mégis köszönöm; mert ha én *azt egész mivoltában nem hihetem is*, bátorságot ad nékem, s talán ezen a haránték úton hasznomra válik. Azt az egyet említem *Dorotya* felől csak, hogy az a censura miatt, vagyis inkább a correctura által nagyon megroncsoltatott, s még sokkal jobban *disjecti membra poëtae*, mint a Rhédeyném.«

Bizonyos, hogy Kazinczy épen e komikai eposból látta, mennyire más útra tért a Csokonai műzsája, mint a melyet ő tartott kívánatosnak, s mennyivel közelebb jutott ahhoz az irányhoz, a mely nyelvileg a Debreczeni Grammatika alapján haladt, költészetileg pedig a régi hagyományok ösvénye felé tartott s így épen ellentétbe jutott a Kazinczy újabb felfogásával, a melynek kifejtésétől várta a nemzeti szellem egész reformját. Ha már fogságból való kiszabadultakor is meg-megszólta Csokonainak népies hangú költeményeit, kivált pedig *Diétai Magyar Műzsáját*: most azt kellett látnia, hogy a kiforratlan költő oly hatás alá jutott, a mely nagy tehetségeinek leginkább ártalmára lesz. Előbb még hihette, hogy a német-görög classicismus világa felé vonhatja őt: most e hite tökéletesen megsemmisült; előbb még csak tartózkodva muta-

tott a Csokonai ízléstelenségeire, elhamarkodott kifejezéseire, itt-ott helyén kívül is népieskedő hangjára, de a tehetség fényoldala erősebb sugárkévét tartott feléje, a mely szinte elfödte az árny-
 oldalakat: most nagy vigyázattal, szigorú kritikával válogatta a neki tetsző kisebb lyrai darabokat, s mindenütt szemébe tünt olyasmi, a mit máskép szeretett volna.

Azonban, noha inentől kezdve levelezésük megszakad, a költő életében barátságuk meg nem szűnik. Talán némi remény még kecsegtethette Kazinczyt, hogy a készülendő új epos elfeledteti a *Dorotya* kudarczát. Ezt abból következtethetjük, hogy Csokonai a Zrínyi nagy eposa kiadásának eszméjét is fölveti, a mely Kazinczy elméjében is megfordul, s évek múlva ő maga testesíti meg ez eszmét. Kazinczy debreczeni barátaihoz írt leveleiben folyvást emlegeti őt s azt izeni neki, hogy felesége Csokonait is barátjának nézi. Csakhogy némi homály borong a két író barátságán. Nyilván észrevette Kazinczy, hogy éles kritikája annál is visszatetszőbb volt Csokonaira nézve, mivel a debreczeni írástudók épen azon darabjainak jósoltak halhatatlanságot, a melyeket ő »ízetlen mázolások«-nál egyebeknek nem nézett. Egyik levelében ugyanis Nagy Gábor híres debreczeni ügyvédhez azt írja, hogy attól tart, hogy Csokonai »valamit tartalékból hallgat el.« Talán megrendült bizalma Kazinczy iránt mind személyes barátságára, mind művészi érzékére nézve? Vagy azt hitte Csokonai, hogy szabad szelleme röptének útját akarja vágni Kazinczy? Vagy a mi leghihetőbb, pusztán a kórral való küzdése zárta az ifjú költőt önmagába s ezért nem nyilatkozott többé Kazinczy előtt oly őszinteséggel, mint előbb?

Annyi bizonyos, hogy Kazinczy Debreczenbe küldött minden levelében megemlékezik Csokonairól. Szentgyörgyi Józseftől azt izeni neki, hogy a *Bácsmegyeire* írt versecskéje őt »igen édes érzésekre fakasztotta« és szidta a censort, hogy abból nevét kitörülte. Azt is megüzeni neki, hogy Kassán jártakor személyesen meglátogatta Landerert s kérdőre fogta a *Lilla-dalok* ügyében, a melyekből akkor még csak három ív volt kisedve. De úgy rendelkezett Landerernél, hogy a kisedett ívek az ő kezébe jussanak, s ő majd elküldi azokat Csokonainak. Ezt az ígéretét is teljesítette Kazinczy, s ő maga fizetett Landerernek huszonnyolcz forintot, hogy némi örömet szerezzen a beteg költőnek, a ki ekkor már érezni kezdte a halál közeledtét.

A két író közti személyes érintkezés Csokonai életének utolsó fél évében szűnt meg, de működésük iránya már jóval előbb ellentétbe jutott egymással. A pályájuk elején sok részben megegyező Kazinczy és Csokonai útjait a tehetség, tanulmány s életkörülmény választják el egymástól. Emezt tehetsége, amazt inkább tanulmánya s életsorsa ragadják saját irányára; emezt a népies felé hajló realizmus vonzza, amaz a classikai idealismusként esküszik hűséget. Mindkettőt igazában a környezet hatása, a való élet vonta az ellenkező irány ösvényére, s itt nyilatkozott első sorban az a szembevetendő ellentét, a mely egy finom műveltségű férfiú gondolkodását s egy parlagias nevelésű ifjú belvilágát oly tökéletesen elválasztotta egymástól. A társadalmi és irodalmi sokoldalú műveltség a tanulmányt tette uralkodó elvvé, az ilyenekkel kevésbé dicsekedhető fiatal költő az eredeti tehetség alkotásait állította azzal szembe. Kazinczy a maga külön felfogását, ízlését, tanulmányainak eredményeit ügyekszik diadalra juttatni a magyar szellem munkájában: a Csokonai hívei pedig a lángész alkotásaiban magát a magyar észjárást és jellemet vélvén megtestesítve, conservatív hajlamaiknál fogva épen a tanulmány és utánzás hasznát nem tudták egész mértékben felfogni, s azt törekedtek beláttatni Kazinczyval, hogy az ő iránya téveter. Így indult meg az »arkadiai pör«, hogy a lappangó ellentéteket éles kifejezésre juttassa.

II.

Kazinczy a József császár halálával felbuzduló nemzeti mozgalomnak egyik vezére volt. Ekkor mutatta meg először, hogy az írók tömörítésének s egymásra hatásának eszközeit senki sem tudja annyi sikerrel előkészíteni, mint ő. Azonban az ifjú türelmetlen erélye rövid időn leküzdhetetlen akadályokba ütközött, s maga az izgató író szárnyaszegve vonult vissza Pestről, a hol sem tudós társaságot megalkotni nem sikerült íróinknak, sem Kazinczy a magyar színjáték felállításában nem vehetett oly tetemes részt, mint óhajta. De a mi főképp lehangolta, ügyekezete, hogy fordításait közrebocsássa, hideg részvétlenséggel fogadtatott. Sőt egyik legbensőbb barátja, Földi János, nyíltan megmondá neki, hogy minél többször átdolgozza fordításait, annál inkább megrontja az eredetinek tartalmát és külformáját, s mesterkéltége annál észrevehetőbb a magyar nyelv szándékolt újításaiban. S míg

ő élet-halál közt küzködik a fogságban: az alatt elkészül a *Debreczeni Grammatika* épen Földi munkája alapján. A nélkül, hogy ő e művet alaposan ismerhette volna, előre sejté, hogy abban az »ízletlenség és tudatlanság épített«, mert írói és szerkesztői sem a kiválóbb magyar írók műveit, sem a külföldi nyelvek reformjainak módszerét nem tanulmányozták. Ezek nélkül pedig irányadó s nyelv-szabályozó munkát írni nem lehet. Fogságból való kiszabadulása után sajnosan győződött meg előbbi sejtelmének igaz voltáról. A debreczeni írástudókkal nem egyszer élénk vitába bocsátkozván, azt tapasztalta, hogy a *Debreczeni Grammatika* szerkesztői épen azokat az írókat nem ismerik, a kik szerinte leginkább megérdemlik az írói nevet. Virág Benedeknek hírért sem hallották, Ányos Pált nemcsak költőnek, de magyarnak sem tekintették; Klopstockot, Wielandot egyenesen kikaczagták; ellenben Gyöngyösi Jánost, Mátyási Józsefet »az istenek közé iktatták.«

Vajjon milyen tapasztalattal s meggyőződéssel hagyta el e vitákat Kazinczy? Kétségtelenül azzal, hogy a kik a nyelv szabályozása s bővítése dolgában tekintélyt kívánnak a maguk részére, makacsul elzárkóznak azon szellemi haladás elől, a melynek, mint külföldi példák mutatják, a nyelvből kell kiindulnia, hogy a nemzeti élet más jelenségeit is átalakíthassa. Már pedig a *Debreczeni Grammatika* — szerinte — a nyelv kiművelésének legfőbb akadálya; a kik annak a szabályait magukra nézve irányadóknak tekintik, a csökönyös maradiság gyámolítói. Jól tudta Kazinczy, hogy a magyar véralkati sajátságok egyik legjobban fölismerhető vonása a meglevőhöz, a megszokotthoz való merev ragaszkodás, a mit csak a tanulmány képes lassankint megváltoztatni. »A levegőből származik« e merev ragaszkodás, mondá Kazinczy s jól ítélte. A magyar faj általában idegenkedéssel fogad minden újítást, s mivel Kazinczy a magyar faj egyik főfészekét igen helyesen épen Debreczenben látta, nem vehetjük tőle rossz néven, hogy mindazon tulajdonságoknak összeségét, a melyek átalakításától függött izgató tevékenységének sikere, *debreczeniségnek* nevezte el.

E fogalom legállandóbb jegyét a Debreczeni Grammatikában látta, úgy fogván föl e művet, hogy a miben az újabb írók szokásaihoz csatlakozik (például az *ő* és *ű* hangok jelzésében az *ö* és *ü* helyett), abban egyszerűen csak utánzó, a miben pedig a saját felfogását követi, abban határozottan rossz. Így például a *barátném* helyett vitatja a *barátom-asszony*-féle kifejezés helyes-

ségét, a *-vân vén* határozók *n*-jét hosszan írja s nem tesz különbséget *-ban ba*, *-ben be* ragok közt; az *a* névelő mellől következetesen elhagyja az apostrophot azon egyszerű okból, mert »szaporodik vele a baj;« s az *atyja*, *bátyja*-féle kifejezések helyesírását nyílt kérdésnek tekinti, mivel ez »mindegy a szerint, a mint kinek-kinek a pennájára könnyebben esik«, stb.¹ Mi egyéb ez, mint a gondatlanság, a nembánomság, az írók megrögzött rossz szokásainak szentesítése? Nem azért kel ki tehát annyiszor és oly hevesen Kazinczy a Debreczeni Grammatika ellen, mivel szabályai általában rosszak volnának, hiszen ő maga is jobbra csak a most felsorolt tévedéseket igazítja helyre; hanem azért, mivel e grammatika az ő szemében a régi iránytalansághoz való csökönös ragaszkodásnak állandó támasza, a különféle helytelen megszokásnak védelmezője s az újabb írók nyelvművelésének, a Báróczy, Virág, Ányos, de kivált az ő stílbéli újításainak élő tiltakozása.

Kazinczy maga utal e felfogásra, midőn b. Prónay Lászlót 1805. júl. 15-én írt levelében óva inti, hogy az általa kitűzött pályadíjra irandó műveket ne a Debreczeni Grammatika szempontjai szerint bíráltassa meg. »Én szüntelen azon vagyok, — írja — hogy ezt a nyomorúlt munkát abba a becsbe hozhassam, a melyet érdemel, mert *nincs bizonyosabb, mint az, hogy ezeknek tanításaik szerint literatúránk soha előbbre lépni nem fog*; s e részben úgy nem fogatom el magamat ál-képezete által kimondani a mi igaz és hasznos, mint gyűléseinkben nem megczáfolni a mit a gonoszság és tudatlanság göggel erőlködik megállapítani.«

A debreczeniség fogalmának azonban még más jegyei is vannak. Az újítástól való idegenkedés nem elégszik meg azzal, hogy a régi megszokottságtól tágítani képtelen, de minden jelenséget szűk látóköre szerint ítél meg s magát csalhatatlannak tekinti. Más szóval: annak, a ki a művészet remekeit nem tanulmányozta, nincs joga ítélni a művészet különféle termékeiről, vagy ha ítél is, nem szabad azt hinnie, hogy csak az a helyes, a mit ő annak tart, s a mit egy műértő mond arról, az teljességgel helytelen. Kazinczy a debreczeniségen az egész akkori magyar közfelfogást,

¹ L. »A magyar régiségek és ritkaságok« (Pest, 1808.) cz. műve 40., 47. és 70. lapjait.

illetőleg tanulatlanságot, az ósdiságnak korcs kinövéseit érti, a melyek ellen annál kitartóbb küzdelmet kell folytatnia, minél elevebben érzi azoknak erős akadályait saját czéljai ellen.

Eddig épen azok műveiben nem talált csiszoltabb ízlést, a kik másokat mindig e szempontból ítéletnek meg. »Ők a magok szemekkel látnak, magok fülekkel hallanak, s az a szem jól lát, az a fül jól hall, s valami avval meg nem egyez, az mind rossz.« A debreczeni írástudók a művészet világában is szeretik a maguk eszejárását, ítéletét érvényre juttatni, pedig soha sem látták még a művészet remekeit. Az írás mesterségében hasonlóan szeretnek leczkéket osztogatni olyanoknak, a kiknek több a tehetségük s több a tanulmányuk; holott ha valaki mást tanítani akar, első sorban neki kötelessége a szoros, rendszeres tanulás. A ki szígyenli bevallani, hogy nem tudja, a mit nem tanult, a legveszedelmesebb a műveltség fejlesztése munkájában, (így gondolkozott később Széchenyi is), mert ahhoz való képesség nélkül akar másokat irányítani. A magyar közéletben számtalan ily gátló tényezőt látott Kazinczy s azért kelt ki bátran ellenök.

Nemcsak az a baj tehát, hogy a magyar faj általában minden megszokottat dédelget s minden újat kárhóztat, hanem az, hogy gátat vet azok ügyekezete elé is, a kik föl akarják rázni álomkór-ságából. Mire van tehát első sorban szükség? Hogy fogékony-ságot keltsünk a műveltség legáltalánosabb s leghathatósabb elemei iránt, nem rettenve vissza a túlzóbb támadásoktól sem, ha azokkal a cél felé egy-egy biztosabb lépést tehetünk. Bármint erősíti is Kazinczy, hogy »Debreczenben egy bizonyos nevetséges fastus, túrhetelenség és magával eltelés lelke lebeg, melyet, a mióta tapasztalásokat tenni tud, soha másutt még nem tapasztalt«: e vád az egész nemzet ellen van intézve, s csak azért szól a debreczeniekhez, mivel ő bennük látja a megostromlandó tulajdonságokat legélesebben kidomborítva. A sanda mészáros szerepét játssza, a ki nem oda vág, a hova néz, jól tudván, hogy szavai nem fogják hatásukat téveszteni. Ő maga a kihívó fél, a ki keresi az alkalmat, hogy kiöntse keserűségét nemzete ellen, a mely hova-tovább az örvény felé jut, ha mereven elzárkózik a haladás követelte újabb jelenségek elől. A »lármas tolcsata«, a melyet óhajt, legtöbbet használhat s legalább a részvétlenség s közöny jegét megtöri a mikor aztán könnyebb lesz tovább haladni.

Kazinczy, a magyar faj gyökeres hibáinak ostromlója, éles

észszel látja, mily heves harc fejlődik az ellentétes vélemények szembeállításából. Tudja, hogy a harc hevében sokan ingadozni fognak; de ez nemcsak hogy meg nem félemlíti őt, ellenkezőleg annál nagyobb elszántságra tüzei. Azt azonban nem gondolta volna, hogy oly kérdésben kell először az ellentéteknek egymással szembeállaniok, a mely — hite szerint — kétséget nem tűrhet az ellenfél belátása szerint sem. Nektünk, a kik távolabbi nézőpontból tekinthetjük az akkori közfelfogást, épen az érintett körülményeknél fogva, egészen természetesnek látszik, hogy Kazinczynak mindjárt, a mint kiszabadulása után először szólal fel a nyilvánosság előtt, azonnal összeütközésbe kell jutnia a szűkfelfogású közönséggel s azonnal meg kell a kínálkozó alkalmat ragadnia, hogy az első intőszót elmondja, a mely a csatára hívó szózat hatását tegye. Izlése és tudománya mindjárt első nyilvános felszólalásában sorompóba szólítja maga ellen a debreczeni írók kritikáját, a mely egy ideig csak barátságos figyelmeztetésben nyilatkozik, de lassankint mind jobban felhalmozva a két rész ellentétes felfogásának gyulékony anyagát, hogy aztán az első »lármás tollcsata« a hamuval takart üszköt lángra lobbantsa.

Csokonai 1805. január 28-dikán viradóra meghalt, s Kazinczy harmadnap múlva megírta nekrológját a Magyar Kurirba. Az embert és költőt egypár találó vonással festé, de őszinte kegyelete az egészen elömlik, a mit az ember egyéni képének jellemzős vonása nemcsak nem bánt, sőt még emeli azt. »Nagy kedvességet nyert versei által — írja Kazinczy: még nagyobbat azoknál, a kik őtet közelebről ismerhették, szíve szelíd és jámbor volta által; mert az ő *affectált és nem affectált misanthropiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affectált cynismusából az aesthetikai lélek.*« Egyszersmind czélzást tesz arra, hogy költői munkáit ő fogja közrebocsátani. Legott föl is kéri Szentgyörgyi József orvost, régi barátját, beszéljen a meghalt költő anyjával a kiadás iránt, a melynek anyagi hasznát a legnagyobb készséggel engedi át az ő részére.

Úgy a nekrológ idézett sorai, mint a kiadás iránti szándék emlegetése visszatetszést idéztek elő a Csokonai debreczeni barátainak körében, a kik amazokat sértőknek s a kegyelettel össze nem férőknek hitték, emezt pedig hívatlan beavatkozásnak. Néhanéha tán meglepte Csokonait a mysanthrópia s talán nem egyszer affectálta a cynismust is, de úgy vélték, hogy e sajátságokat köz-

vetetlenül a költő halála után emlegetni épen nem fér össze sem az özvegy édesanya fájdalmával, sem részvevő barátainak őszinte kegyeletével. A kiadásra nézve pedig a jogot önmaguknak követelték. Csokonai halála után ugyanis Szentgyörgyi József, Kis Imre, Fazekas Mihály s még egy negyedik jó barát összeszedték a hátrahagyott iratokat, hogy kiválogassák a kiadandókat s a már megjelentekkel együtt közrebocsássák. Kis Imre az ódákat és a Lillához írt darabokat el is vitte Nagy-Váradra, hogy ott sajtó alá adja. Ime ezért tartották a Kazinczy szándékát idegen beavatkozásnak, tehát megelőzni törekedtek őt.

Kazinczy e törekvésen épen nem akadt fenn. Azt írja 1805. febr. 18-án kelt levelében Nagy Gáborhoz, hogy »Kis Imre szép cselekedetet tesz barátja árnyéka eránt, hogy a Lillát nyomtattatja«; megjegyzi azonban, hogy előbb a hibáktól meg kellene tisztogatni a kiadandó műveket. Vitatja, hogy a nagy közönség hibátlan kiadást óhajt, ilyenre pedig csak az képes, a ki maga is ért a költészethez s a könyvkiadáshoz. S ha most Kis Imre csakugyan nyilvánosságra bocsátja a mondott költeményeket: ő Fazekas Mihály segítségével újra nekik áll s rendbe szedi, hibáitól megtisztogatja azokat s úgy adja a közönség kezébe. Föltétlenül kívánja a javítást, mert azt nem is tartja kétségesnek, hogy sok törteni való van Csokonai műveiben. Ő nála rendetlenebb életű költőt képzelni sem lehet, műveinek számos helyén leplezetlenül látszik a »kálvinistaság, és a mi a kálvinistaságnál még veszedelmesebb: debreczeniség.«

Tudni való, hogy itt Kazinczy főleg arra céloz, a mit már az előtt is megrótt a költőben: az ízlésnek nem mindenkori tisztultságát, a hibás orthographiát, a zavaros rendet. Csokonai szó szerint vette a Debreczeni Grammatika tanítását, hogy úgy írt, a mint »könnyebben esett pennájának.« De hiszen épen ez ellen kívánt már régebben kilépni Kazinczy a síkra, hogy e veszedelmes elvet kiirtsa. Saját felfogása e ponton már homlokegyenest ellenkezik a nagy közönségével. Valamely kiadás szerinte csak akkor tökéletes, ha az olvasó »meg nem zavart gyönyörűséggel« forgatja azt. Úgy hiszi, ha Csokonai tovább él, maga megjavítja hibáit; de mivel ezt maga meg nem tehette, azoknak kell megtenniök, a kik értenek hozzá. Elismeri, hogy a diplomatikai hűségű kiadásnak is megvan a haszna; de egy kiforratlan költő műveit így bocsátani a közönség kezébe, ellenkezik a finomabb ízléssel.

Ezt a finomabb ízlést elhinteni a kiadáson csak ő tudja. Különben mit nyer vele irodalmunk, ha a régi ízléstelenségnek újra táplálékot nyújtanak a helyett, hogy az ő czéljait egy lépéssel bár előbbre segítenék.

E felfogásban nyilatkozik először a tekintély elve, s másfelől Kazinczynak az a törekvése, hogy egy határozottan nagy tehetség művei az ő ízlése mezében jelenjenek meg. Ebből kettős hasznot remél: Csokonai költeményeit tiszta rendbe csoportosítva olvassák s egyszersmind az ő finomabb ízlése nyomait is látják.

Szükségtelen megjegyeznünk, hogy bármennyire helyesnek vélte is Kazinczy a maga szempontjából rendezendő kiadást, téves úton akart megindúlni. Ez a tévedés azonban reá úgy is mint íróra, úgy is mint izgatóra egyformán jellemző. Mint író a tanulmány s tisztultabb ízlés követelményeit minden körülmények közt érvényre akarja juttatni, s mint izgató az első kínálkozó alkalmat megragadja, hogy az ósdi nembánomság s önmagával való eltelés ártalmas voltát kimutassa s az eszmék közt súrlódást hozzon létre. Ezt legalább magánlevelekben el is érte. Csakhogy a vita e pontban nem jutott élesebb összeütközésre. Ellenben a nekrolognak főtebb idézett sorai a nem sokára megindult hevesebb vitának szinte kiindulásául vehetők. Épen a parlagiság, a tanultság és a tágabb látókör hiánya okozták a félreértést, a melynek eloszlátása az egész »arkadiai pör«-nek egyik sarkpontja volt.

Minél többször elmélkedtek a debreczeni areopag tagjai a Csokonai emberi jelleméről, annál kevésbé látták igazaknak a Kazinczy rajzolta vonásokat. Miért? Egyszerűen azért, mert mind a mysanthropiát, mind a cynismust a legrosszabb, hogy ne mondjuk, legdurvább értelemben vették, holott a nekrologíró soraiból azoknak legszelídebb, legártatlanabb értelme világlik ki. Kazinczy Csokonai költői jelleméből következtetett emberi jellemére. A költő tagadhatatlanul hatása alatt volt Rousseau-nak, a kiből az emberszeretet és mysanthrópia, a műveltség iránti éles érzék s a cynismus csodálatosan egyesültek. »S Csokonai kit tevé exemplárul magának az élet módjában, nem Rousseaut-e? — kérdi Kazinczy. Az ő gondatlan, rendeletlen, állhatatlan, planum nélkül való, jámbor, szeretetreméltó élete nem hasonlított-e a Rousseau életéhez?« Csakhogy — úgy mond — a magyarázat hosszas, és azoknak, a kik Rousseaut nem ismerik, érthetetlen. Hivatkozik több barátja

ítéletére, a kik vele egészen egyetértenek; hivatkozik a maga ítéletére, a mely minden melléktekintet nélkül való kifejezése tiszta meggyőződésének. »Ha én Csokonai volnék — írja — s visszatekinthetnék síromból s meglátnám azt a tudósítást, azt mondanám, hogy ez a barátom oly kedves illatú halotti áldozatot gyűjtött sírom felett, mely elfelejteti velem azt a vastagságot, a mit Halmi szegeztetett sírfámra.« Mit sem használt. A felelet az volt, hogy *Debreczenben senki sem tud semmit a Csokonai mýsan-thrópiájáról és cynicusságáról*, következőleg Kazinczy elferdítette a költő jellemét, nem kímélve a még föl sem száradó könyeket.

E téves felfogás annál rosszabbúl esett Kazinczynak, minél inkább bízott abban, hogy legalább közeli barátainak szeretete mentséget ügyekszik keresni az ő gyanúsítása ellen. Véleménye szerint csak a föltétlen magasztalás, — a rövidlátóak s hígvelejűek szokott ítélete — elégítette volna ki a költő bámulóit, ha ő azt mondta volna: hogy Csokonaiban egy Vergilius, Horatius és Ovidius halt meg; de mivel ő egyénibb vonásokat keresett, valódiabb sajátságokat festett, maga ellen zúdította még az értelmesebbeket is, a kik őt »botránkoztató alakban« látták. Vajjon mi okot adott ő arra, hogy legtisztább meggyőződéseit is zavaros forrásokból magyarázzák? Miért gyanúsítják őt, a kinek minden tette, egész eddigi pályája a nemzeti műveltség előbbreviteléhez fűződik? Azt várta a jobb fejektől, hogy az ő megítélésében Demosthenes példája lebeg előttük, a ki a vele vitatkozóknak azt felelte hogy »igaz ugyan a mit mond, de az is igaz, hogy *az igazságnak mindig a haza részén kell állani*.« Az ő megszólalása ügyszeretből fakadt és eszeágában sem volt a sértés, különösen nem az özvegy édesanya iránt, a kinek felvilágosítása és megnyugtatása leginkább szívéen fekszik. Már az eddigi tapasztalatai is mutatják, hogy a nagy czélra törőnek az a rendeltetése, hogy »laudatur ab his, culpatur ab illis.« A debreczeni írók gáncsát mások javalata enyhíti ugyan, de szükségesnek tartja, hogy álláspontját bővebben megmagyarázza, mert »félreértetni szomorú dolog«.

Mily úton-módon kívánta Kazinczy e félreértést eloszlatni: nem tudjuk. Valószínűen a tervezett kiadás elé írandó részletesebb jellemrajzzal, a melynek megírására többen, így kivált Puky István, a költő egyik leghívebb barátja, tüzelték. Azonban míg ő a kiadáshoz szükséges előkészületekkel volt elfoglalva: újabb fordú-

latot vett az egész ügy, s ez újabb fordulat még inkább kedvelt föltett szándéka érvényesítésének.

Erdélyből egy éles visszhang felelt Kazinczy nekrológiára, Cserey Farkas szavában, a ki ifjú, de gazdag főúr, eszményi törekvésű, lelkes hazafi volt, fia az idősb Cserey Farkasnak, a Mária Terézia és József császár referendariusának és sógora az idősb Wesselényi Miklós bárónak. Ő is szükségesnek találta a Kazinczytól megjavítandó kiadást, nem azért, hogy a finomabb ízlés ezzel is terjedjen, hanem, hogy »méltó díszébe juthasson az örök emlékezetre Csokonainak neve.« Ezzel azonban még nem rója le íranta nemzetünk háláját. Ha a felvilágosodottabb nemzeteket követni akarjuk: a megholt költő emlékezetét más eszközökkel is állandósítanunk kell, mert ezzel egyszersmind nemzetünk díszét gyarapítjuk. »Az én ítéletem — írja Cserey Farkas — sőt magamban elszánt valóságos vágyódásom az volna: hogy mi *a háladatos nemzet nevében* ezen hazai verselőnknek emlékezete állandósítására lakta helyén állíttatnánk egy monumentumot; tudom, érdemes anyja és vérei nem fogják ellenzeni, hogy lakása helyén a háladatos tiszteletnek és szeretetnek ezen legfőbb bizonyoságú jele emeltessen.« S mivel a művészeti dolgokban Kazinczy-nál senkit sem ismer jártasabbnak, arra kéri, hogy ha eszméje helyesléssel találkozik, ismertesse meg vele e részben véleményét. Kazinczy tetszéssel fogadta ez eszmét. Példa is volt előtte, a Bürgeré, a kinek barátai és tisztelői közadakozásból állítottak emléket. Nálunk ez még egészen szokatlan volt, a mi azonban nem tartotta őt vissza az eszme helyeslésétől, csak azt kívánta, hogy a kitől az eredetileg származik, az szólaljon föl a nyilvánosság előtt első ízben. Cserey azonban a Kazinczy tekintélyétől várta a közrészvételnek hathatósabb fölgerjesztését s azért ismételten sürgette, hogy ő, a kinek »szólása nemcsak szívreható, hanem a megindult szívem nemes fölhevülésiben úgy megtartja, hogy ezen állhatatosság jeles intézetre segítse a feltételt«, szólítsa föl a nemzetet közadakozásra.

Kazinczy olyan szempontból fogta fel az emlékkő létesítésének gondolatát, a mely izgató tevékenységének teljes mértékben becsületére válik. Legott eszébe ötlött Sallustius véleménye, a mely szerint a nagy emberek képe az erény szeretetére lobbantja a szíveket, s így bizonyosan a Csokonai emlékköve is a haza és nyelv szeretetére fogja nemzetünket tanítani, pedig ennél

jobbat, szükségesebbet valóban nem taníthatna. Másfelül az emlékoszlop szemlélete önbecszerzetet gerjeszt a nemzetben, pedig — mint Rousseau mondja — *»ezen kell kezdenünk a dolgot, midőn egy elaljasodott nemzetet föl akarunk emelni.«* Világos tehát, hogy Kazinczy törekvéseinek legfontosabb elemét látta a czéllal együtt megvalósítva s elhatározá, hogy többé nem szabadkozik a felszólalás kötelességétől.

Miután Kazinczy minden levelezőjével megismertette a készülő tervet, Cserey pedig az erdélyi főúri körökben ügyekezett annak híveket szerezni: azt várhatta volna az ember, hogy az emlékkő felállítása csak rövid idő kérdése. Valaki megismerte a tervet: mindenki helyeselte s részvételét ígérte. Kazinczy azonban egy pillanatra ingadozni látszott: vajjon a javasolt közadakozás iránti felszólítás megteszi-e a kívánt hatást? Az emlékkő létesítését föltétlenül helyeselte, de a szokatlanság s a félelem, hogy a censor haragját magára vonja s az egész czélt veszélyezteti, gondolkozóba ejtették.

Ehhez járult még egy fontos körülmény, a mely Kazinczy tapintatosságának, kiállott szenvedéseiből tanult óvatosságának s kémlelő körülményeként egyaránt bizonyosága.

A fogságból szabadon bocsátott Kazinczynak értésére adták, hogy minden feltűnőbb, mozgalmasabb élettől tartózkodjék legalább néhány évig. Ezt tudta a család is, épen azért anyja és testvérei különösen óvni törekedtek őt az írókkal való barátkozástól, folyvást rettegven, ha Kazinczy ismeretlenebb férfaktól kapott leveleket, a melyek közül a gyanúsabbakat az ő távollétében maguk is feltörték. Részint e szemmel tartás és a család aggodalma, részint szenvedéseinek keserű emléke s a nyomában járó anyagi veszteségei arra tanították, hogy számot vessen céljaival és eszközeivel s hangban és modorban lehetőleg kerülje a hazafias hevesebb kitöréseit. Prónay László báró, régi barátja is azt tanácsolta neki, hogy *»ne járjunk zörögve«*. A szemfüles titkos rendőrség csírájában elfojthatja a hazafias ügyekezetet, a melyre az újságlevelek censora is figyelmessé levén, magát a czélt kockáztatják. E mellett attól is tartott, hogy a többi írók és költők (*»genus irritabile vatum et scriptorum«*) sem fogják jó szemmel nézni az ő nyilvános felszólalását, mivel még egyetlen magyar írónak, sőt egyetlen magyarországi írónak sem állítottak hasonló melékkövet. Legjobbnek tartja tehát, ha *»dobra verés nélkül«* szed-

nek össze vagy száz forintot s abból valósítják meg a Cserey eszméjét. S csak midőn már az emlékkő fennáll, akkor adják tudára a közönségnek a bevégzett ténnyt.¹

Az okok, a melyek Kazinczyt tartózkodóvá tették, úgy látszik, Csereyt is meggyőzték. Kazinczy vagy egy egyszerű piedestalt, vagy egy római ízlésű cippust tartott a költő emlékéhez leginkább illőnek. Cserey ellenben egy vas obeliszk-féle emléket szeretett volna állítani, a melyen »bekanyarodó kígyók tartanak lauruskoszorút, mely környékezi Csokonainak ősi czímerét«; alsó része téglából készült volna, a melyre egy faragott kő vala elhelyezendő az emléksorok számára; az egész emlék körül lett volna ültetve platanus orientallissal és olasz jegenyékkal. A faragott kőre helyezendő vasobeliszket ő a maga költségén elkészítteti, csak a faragott kőre s a munkára szükséges pénzt kell összegyűjteni. Kazinczy nem helyesli az emlékkőnek a Cserey ajánlotta formáját; véleménye szerint a márványt Debreczenben letördelik, a platanus meg kivész a hidegben. Antik emléket kíván, a milyeneknek egész rajzgyűjteményét adta ki Hamilton Nápolyban. Ezek közül kell egyet választani, azt kifaragtatni. Nincs szükség a czímerre sem, mert »Csokonai poéta volt és felcser fia volt«, tehát a »czímer kevélységére sem nem vágy, sem számot nem tarthat«, a helyett egy lepkét lehetne reá metszetni. S már itt megmondja, hogy milyen fölírást tartana Csokonaihoz illőnek.

Cserey beleegyezett a Kazinczy tervébe, a melynek kivitele azonban így is egyre halasztást szenvedett. A napoleoni háborúk iszonyú válságai s az újházas Kazinczy magán körülményei sehogyszem kedveztek a megvalósításnak. Aztán a bécsi Magyar Kurirban nem is akart Kazinczy a közönség részvételére hivatkozni az érintett okokból. De 1806 elején megindította Kulcsár István a *Hazai Tudósításokat*, a minek Kazinczy örült legjobban. Végre hát lesz egy időszakos folyóiratunk, a mely az irodalmi munkákról is tudósítja a közönséget; jól-rosszul, az nem kérdés, csak az írók felriasztassanak álmoságukból s ügyekezzenek az értelmesebbek javulását megnyerni. Itt már késznek nyilatkozott ő is a közönség áldozó készségére hivatkozni a Csokonai emlékköve iránt, félretevén minden tartózkodást. S mivel Cserey sem szűnt meg

¹ L. különösen a 803. számú levelet, III. k. 409., 410. l.

őt erre folytonosan ösztönözni, 1806. július 30-dikán megírta rég tervezett felszólítását a Kulcsár lapjába.¹

Kazinczy a költő iránti kegyelettel szól a művelt közönséghez, különösen az írókhoz, hogy támogassák a szép terv létesítését. Cserey önmaga is kész volna az egész költséget födőzni, de mégis jobbnak látta, hogy »a szándékolt tisztelet a nemzetnek minél számosabb tagjai által tétessék.« Hivatkozik a nemzetiség szent ügyének szeretetére, a melynek szívesen áldoznak azok, kik a szép, jó s igaz gyarapodását óhajtják, tudván, hogy ez áldozattal nemcsak a költő tiszteletét, hanem a nemzet becsülését is öregbítik. »A kő (úgy végeztük el azt egymás között) — írja Kazinczy — nem a medenczés piederstálok igen is közönségessé vált formájára léssen állítva, hanem a régiek szép egyszerűségében. A márványba metszett írást e kevés, de sokat jelentő szók teszik:

Csokonai Vitéz Mihálynak hamvai.

Született 1773. Novemb. 17-d.

Megholt 1805. Január 28-d.

Arkadiában éltem én is!

A monumentum felső részében pedig a lepc (rút és közönségesebb neve: pillangó) — fog lepdetni. A márványt Zsibó adja hozzá, s Csereynek ajándéka léssen.« Aztán megnevezi a pénz beszédésére fölkért férfiakat s jelenti, hogy az összegyűjtött pénzről beszámolnak a közönség előtt, és ha több gyűlne össze, mint a mennyit a szándék kíván, azt a »kesergő anya sajátja gyanánt« fogják tekinteni.

Kazinczy azonban ennyivel nem érte be. Mint föntebb mondtuk, ő szükségesnek tartotta a nekrolog félreértett szavainak a fölvilágosítását s íme most az első alkalmat meg is ragadta, hogy a gyanúsítást végkép eloszlassa. Mind a nekrolog idézett sorainak értelmét, mind a kiadás iránti szándékát részletesebben földeríti s bár az ítéletalkotás szabadságát az emberiség legbecsebb kincsének tartja, lehetetlen elhallgatnia, hogy ahhoz tehetség és tanulmány szükségesek, mert »a sárgaság kórja is a maga sze-

¹ L. a Hazai Tudósítások 1806. II. 14. számát. Közölve van a Kaz. Lev. IV. k. 245—248. lapjain is és csonkán a *Magyar Pantheon* 215—217. lapjain. Az Irod. tört. Közl. V. évf. (1895.) újra közzétette Gyalui Farkas a nélkül, hogy hivatkozott volna a Kaz. Lev. illető helyére, holott a IV. kötet már 1893-ban megjelent.

mével lát és mégis hibásan lát, midőn azzal lát.« Nem szabad tehát másokat kárhoztatnunk, kivált olyanokat, a kik értenek is a dologhoz.

Kulcsár azonban a felszólításnak az utóbbi, kritikai részét nem közölte. Nemcsak azért nem, mert azt vélte, hogy a Kazinczynak kissé éles hangú kritikai észrevételei esetleg épen az elérendő czélt kockáztatják, nem is épen azért, mert »aggodalmasan békés természetével« ezt meg nem férőnek találta:¹ hanem valószínűen Kulcsár is azok sorába tartozott, a kik Kazinczyval nem értettek egyet a nekrolog gáncsolt szavaira nézve. E mellett azt is tudta Kulcsár, hogy Kazinczyt nyilvánosan, a közönség előtt senki sem támadta meg, nyilván úgy gondolkozott tehát, hogy magánlevelekben tett észrevételek ellen a nyilvánosság előtt védekezni szokatlan is, czélszerűtlen is. Mindezen okok közrejátszottak tehát, hogy Kulcsár a polemikus részt egyszerűen mellőzze, a mi természetesen sehogysem lehetett Kazinczynak kedvére. Nem hiszszük ugyan, hogy »e rész néhány, szívből jövő meleg sora eleve lefegyverezte volna a támadókat — mint Gyalui Farkas véli — és talán, ki merné biztosan állítani, *más* magyarázatát is találták volna az Arkadiának, ha olvassák vala Kazinczynak bevallott meleg vonzalmát Csokonai iránt.« E vélemény ellen a polemia előzményei és következményei egyaránt tiltakoznak. A debreczeni írástudók ingerültsége nem annyira a szavak értelme, mint Kazinczynak egész föllépése ellen támadt. Azt hitték, már abban is némi lenézés van, hogy Kazinczy az egész város írói közt nem gondolt senkit, a ki a költő nekrologját megírja, s a ki műveit kiadja, azért avatkozott bele hivatlanul az egész dologba. Aztán ismerték Kazinczy elveit, ismerték a Csokonaira mondott éles észrevételeit: könnyen támadhatott tehát a gyanú, hogy ő csupán hiú becsvágyból tette ismert lépését. A költő méltánylata sem elégítette ki a debreczenieket, tudván, hogy Kazinczy épen a nagy közönség ízlésének tetsző darabokat akarta »megtagadott munkák« czíme alatt a kiadás végére hagyni. Valószínűen a kritikai észrevételek még hamarabb kitörésre juttatták volna az ellentéteket, ha azokat Kulcsár közzéteszi vala.

¹ Gyalui F. magyarázata az idézett helyen egyoldalúnak látszik, bár ő azt *hitelesnek* tartja.

III.

Kazinczynak a Csokonai sírköve iránti felszólalása nemcsak nem enyhítette az ingerültséget, ellenkezőleg táplálta, élesztette azt. Míg Cserey nagy elragadtatással olvasta barátja sorait: Kis Imre, Fazekas Mihály s mások sem az emlékkő alakját, sem a fölírást nem helyeselték. Azt lehetett volna várni, hogy a szép terv minden akadály nélkül megvalósul s kicsínységen, csak a cél eléréséért, sem Kazinczy, sem a debreczeniek nem fognak fönnakadni. De éppen az jellemzi a veszteglő nemzetiségi öntudatot, hogy a nagyobb rész önmagától semmi szokatlan kezdeményezést nem merészel, sőt ha valaki ilyent akar, nem látván a cél valódi hasznát, mindenféle mellékes tekintetek ürügye alatt hátráltatja azt. Az önmagától munkára képtelen a mások működését is ellenzi. A magyar közélet dermedtségének nem utolsó bizonyága, hogy Kazinczy nyilvános föllépte milyen hangulatot kelt a magába súlyedt, eszmélni s tanulni nem akaró közönségben; hogy szándékának tisztasága, céljának a nemzeti önbecsérzet gerjesztésére hivatkozó hatása vastag ködbe burkolva tűnik fel az avatatlanok előtt. Ennek a vastag ködnek a szétoszlatása vala fentartva Kazinczynak, s most elérkezett az idő, hogy az izgató, a magyar műveltség reformátora először szálljon szembe a maradisággal, a csökönyös ódiság gyámolítóival, nem bánva, ha kissé túlmegy is a határon. Elérkezett az idő, hogy a reform zászlaját kezébe vegye a haladás útját megjelölje; hogy a magyar közéletben valami pezsgő vegyfolyamatot idézzon elő, a mely a kívánt eszmesúrlódás forrása s így a nemzeti átalakulásnak egy fölötte fontos eleme legyen. »Mi csak kezdők a menést« — mondá később, pályájára visszatekintve; ekkor tette meg már mint széphalmi lakos az első lépést fogsága után.

Ha a mult évben az eszme fölvetésekor egy ideig ingadozni láttuk, most annál bátrabban kiszáll a síkra felfogásának s igazságának megoltalmazására. A mint Kulcsár lapjáról hírt hall: azt hiszi, többé nincs értelme tartózkodásának. Valamelyes eszköz immár szolgálatába állhat, s ez eszközt felhasználni célravezető lehet. Nem is késett az első alkalmat megragadni, hogy a nyilvánosság előtt is elmondja, a mit már debreczeni barátainak annyiszor elmondott. Nem rajta múlt, hogy felszólalása nem a célzott irányban hívta ki az ellenvéleményűek kritikáját. Ő kész volt a

csatára, de mindjárt az első lépésnél tapasztalnia kelle a gátakat. Hanem a kritika azért mégis megszólalt, bár nem abban az irányban, a melyre ő a vitát terelni ügyekezett.

A debreczeni areopag nevében Kis Imre, a cs. és kir. salétromkészítő intézet főfelügyelője s több vármegye táblabírája, Csokonainak ismert jó barátja, tolmácsolta Kazinczy előtt a műveltebb közönség felfogását¹ egy magánlevélben, de hivatkozva a városi közvéleményre. Csokonainak — úgy mond — inkább emlékkövet, mint sírkövet kellene állítani, erre a költő sírja nem is alkalmas. És ha mégis »valamely *erőszak* az akadályokat elhárítván, fölemeli is azt«: messziről senki sem látja; aztán idővel szögleteit leverik, összekarczolják, úgy hogy senki sem tudja, mit jelent a síremlék. Jobbnak gondolna valamely nagyobb könyvtárban egy emlékoszlopot a kívánt célra. De ha épen a sírkő mellett döntené a »közönséges megegyezés«: legalkalmasabb volna a pyramis, mert az már messziről kimutatja rendeltetését. Ez az észrevétel azonban csak mellékes. Fontosabb a Kazinczy ajánlta emléksorok kritikája. Az emléksorokban nagy lyrai ugrást lát, mivel a három első sor harmadik, az utolsó első személyben szól, tehát »az olvasónak sokat kell közibe gondolni és nagy hézagot kell magától kitölteni, hacsak valamelyik Jézus szerzetesének commentariusai vagy notái ki nem segítik képzelő tehetségét.« Szebb volna tehát vagy mind harmadik, vagy mind első személyben mondani. Aztán a »Mihály« mellé a *nak* ragot nem szükséges ragasztani; a *hamvai* pedig a régi égetésre emlékeztet. »Van olyan értelem is, mely azzal tartja, hogy *rúgás van ebben a szóban, Arkadia, nemes Debreczen városára*«, legalább azt mondatja Barthélemy Anacharsissal Arkadiáról, hogy az *kitűnő* legelő, kivált szamaraknak. Ő ezt nem vitatja, de mert épen Anacharsisra hivatkozik, hallgatólag mintegy megerősíteni látszik a gyanús rebesgetést. Végül kívánatosnak tartja, hogy az emlékkő felállításakor »arkadiai ünnepet ülhetnének Dácziában.«

Az *Arkadia* oly értelmének Debreczenre vonatkoztatása, a mely sérthette a városi közvéleményt, legvalóbbszínűen magától Csokonaitól eredt. Már régebben kifejeztem ama véleményemet, hogy Barthélemy idézett sorait ismerték ugyan Debreczenben tagadhatatlanul, de azok még sem lehettek oly általánosan ismer-

¹ L. »Kaz. Lev.« IV. köt. 287—289. lapjain.

tek, hogy azokból a közvélemény mint forrásból meríthetett volna. Azt hiszem, Csokonainak az *Amaryllis* című idyllje, mely 1803-ban jelent meg először külön, volt a főforrás, a mely a tudákos közönséget arra a gondolatra vitte, hogy Debreczen vidéke az *Arkadiá*-val összehasonlítva semmi más, mint szamaraknak, illetőleg marháknak való legelő. Csokonai ugyanis az idézett vers 9. jegyzetében ezeket írja: »*Debreczen vidékét s a lapályos marhatartó Alföldet itt is Arkadiának nevezem*, mint már másutt is az ódáimban, p. o. gr. Széchenyi Ferencz ő Excellentiájához, kit alább, mint fő pártfogómat, lakóhelyéről *czeni napnak* nevezék.« Ez átvitt értelmet tehát Csokonai akarta mintegy közkeletűvé tenni, s mi természetesebb, mint hogy az írástudók az *Arkadia* értelmében nem is kerestek mást, mint oly jelentést, a mely épen Csokonai sírkövén csak sértő lehetett a híres városra. Szemere később számos adattal mutatta ki, hogy az *Arkadia* a régi és újabb irodalomban egészen más értelemben használtatik. Azonban az izgatott városi közvélemény Anacharsis és Csokonai után hallani sem akart más magyarázatról.

E szörszálhasogató, kákán is csomót kereső észrevételek Kazinczy írói tekintélyét alapjában támadták meg. Sőt többet ennél. Megtámadták egész tehetségét, föltett szándékának helyességét. Legalább a széphalmi vezér így fogta fel a támadást. Mert ha első nyilvános föllépte is ilyen szerencsétlen, sem tudománya, sem tehetsége, sem ízlése nem tudja eltalálni a kellő utat, a mely a közönség érdeklődéséhez, fogékonyságának fölbresztéséhez vezesse; akkor működése kárbaveszett, sikerre nincs remény. Ha a nemzet az ő hathatósabb iparkodását csupa gáncscsal fogadja, vagy készakarva félreérti: mi adhat tápot további ügyekezetének? Az »irtás lelket ölő munkája« végtelen türelmet s önmegadást kíván: képes lesz-e ő várni, hogy majd pályája végén a győzelem babéra koszorúzza homlokát? Kazinczy fogsága előtti működéséből bizvást azt a reményt meríthette, hogy izgató tevékenységének s írói munkásságának hatása még életében a nemzetiség fejlődésébe olvad, s most e remény is csalóka? Nem. Az ellenfél álláspontja téves. Ő tisztán lát. Önbizalma a külföldi példákön s a kiválóbb magyar írók javalatán megerősödve bátran szembeszáll a kicsinyes támadással s nem retteg a veszteségtől; öntudata szilárdabb, igazságérzete elevenebb, semhogy a megkezdett úton visszaforduljon. Épen most nyílik alkalmá, hogy kifejtse véleményét a nemzet

haladásának irányára nézve. Győz vagy vesz: szavai mindenkép csak jótékony hatással lehetnek a zsidbadt nemzeti életre. Ilyen elhatározással fog a támadás visszaveréséhez, a maga álláspontja helyességének kimutatásához.

Heves izgékonyágát, türelmetlen erélyét családi vesztesége csak növeli. Első gyermekétől ekkor fosztja meg a halál. Hogy bánata enyhüljön, fájdalma csillapuljon: szinte szüksége van az írói tevékenységre, a mely a közélet hullámzásba hozatalának valamelyes forrása legyen. A debreczeni írók véleménye megadta neki az ingert a további működésre. Némi higgadságra törekszik feleletében, mind a mellett igazságérzetének hevét sem nem tudja, sem nem akarja elnyomni. Pontról-pontra veszi a támadást s kimutatja, hogy az egésznek a szülőoka semmi más, minthogy a Csokonai vak bámulói azt tették föl magukban, hogy a mit ő Csokonaira nézve mond, semmi se találtassék helyesnek. Tévedhet mindenki; de ha egy komolyan eszmélő író sokáig érlelődött véleménynyel lép a közönség elé, tévedésének kimutatása hasonlóan komoly gondolkodást, beható elmélkedést kíván. Más szóval: a ki egy művelt írot megtámad, a kinek tehetsége és tanulmányai révén sikerült némi tekintélyre jutnia, annak a tehetség és tanulmány hasonló mértékével kell birnia. Nem szabad tehát min kis világunk szűk köréből kárhoztatni az olyat, a kit »nem találtunk mindég méltatlannak becslésünkre«; ellenkezőleg föl kell tenni, hogy ő is »lát valamit«, neki is lehet igazsága. Türelmetlen erélye tehát a gondolkozás türelmére, izgató tevékenysége az elmélkedés folytonosságára, sokoldalú tanulmánya a megújulás életföltételére, hasonló tanulmányra, művelt ízlése a magunk hibáit is takargató ízléstelenség megszüntetésére hivatkozik. Csak ez úton gerjed a fogékonyág a nemzet keblében, a mely alapja a nemzetiség fejlődésének.

A debreczeni írók véleménye határozottan ellene fordult. Ha már föltehették róla, hogy az Arkadiára való emlékeztetéssel »rúgást ad Debreczennek«: mért ne tehetnék föl azt is, hogy egyszersmind Csokonait is rágalmozza az emléksorokkal? A költészet és festészet legkiválóbb emlékeire utal, hogy az ellenvélemény tarthatatlansága kitűnjék, s a képes beszéd stílbeli szépségeit állítja Kis Imre gyöngye felfogása mellé, hogy a látott hézag kitöltésének könnyű feladatát megmutassa. Mindenek fölött pedig a maga nyelvérzékére, ízlésére, tekintélyére hivatkozik, hogy a művészet titkai-

nak zárait lepattantsa a homályosan látó közönség előtt. Tágítani a maga felfogásától egy hajszályhira sem hajlandó sem az emlékkő alakjára, sem helyére, sem a fölírásra nézve. Bármilyen szűk a költő sírja, bármilyen félreeső, vagy »tán éktelen«: »szent hely, mert ő fekszik ott.«

A támadás, bár csak magánlevélben történt, sokkal mélyebben hatott Kazinczyra, semhogy a nyilvánosság ítéletére főlebezni elmulaszthatta volna. Emberi és írói jellemét látta megtámadva s nem habozott egy perczig sem, hogy önmagát tisztázza. Nem kérdezte, hogy mivel az ellenvélemény még csak barátságos úton közöltetett vele: szabad-e az egész nemzet ítéletére hivatkoznia nyilvánosan; szabad-e egy magánlevél alapján egy egész városi közvélemény ellen sikra szállnia. De tudta, hogy hallgatnia lehetetlen. Előbbi felszólalásának a szerkesztő ollajától szenvedett megcsönkítése ugyan kevésbé bátoríthatta, hogy feleletét minden kihagyás nélkül közölje Kulcsár, de ügyének igazsága sokkal jobban szívéen feküdt, semhogy e miatt kételkedhetett volna. Néhány nap múlva már elküldé a »Magyarázó jegyzések a Csokonai sírköve eránt tett jelentésre« czimú feleletét.

De mielőtt Kazinczynak ez a felelete megjelent, már egy másik »bajnok« is kiállott a debreczeni közvélemény oltalmára. Fazekas Mihály, a *Ludas Matyi* szerzője, a debreczeni írók egyik legtekintélyesebbje, vonta kérdőre Kazinczyt, mit ért ő *debreczeniség*en: a nép söpreit-e, vagy az egész város lakosságát, a melyet »vagy igen ostobának, vagy gonosznak tart.« Ő a Kazinczy föléptét csak úgy fogja föl, mint midőn valamely pajkos gyerkőcz más háza tetejére dobál s a gazda kérdőre vonja a gyerkőczöt ilyen formán: »Hé, Ferencz, a hajigálás, kivált a más háza tetejére, egy oskolába járó gyerekhez nem illik, te felőled különösen fel nem tettem volna, a kit szüleid, szinte úgy, mint engem, jó erkölcsbe neveltek; de te talán nem is pajkosságból, hanem gyűlölségből, vagy utálásból hajigálsz fedelünkre. Magyarázd ki magadat, és vagy hagyj fel a mi bántásunkkal, vagy a jó emberek tiszteletére, melylyel mi tanuló gyermekek eránt viseltetünk, számot soha se tarts.« A kritika szabadságának jogát ő is követeli a maga számára, s ő talán nem tartozik a *debreczeniség* fogalmának körébe, mivel Kazinczy »magaviseletét rostálgatni, vagy abban hibát képzelní is mert.« Az ő felszólalása nem vak enthusiasmus Debreczen mellett, bár mindig kész a harcra, valahányszor »egy

magános személy egy egész társaságot *szembetűnő ok nélkül és minden kifogás nélkül* megtámad.«

Alig lehet kiáltóbb ellentétet képzelni, mint a Kazinczy és a debreczeni írók véleménye, előadása, modora között nyilvánult. Amott egy magasabb szempont, a nemzet fogékonyságának fölébresztése: itt a kishitűség, az emelkedettebb gondolkodásra való képtelenség; amott a külföldi fejlett műveltség példáinak a nemzet közéletére való hatása s utánzása: itt a régi ósdi felfogás körülbástyázása, a mely idegenkedve fordul el minden újítástól, a mi nem magából a nemzeti élet szűk köréből fejlett. Kazinczy csatába viszi sokoldalú tanulmányainak, finom ízlésének, művészi képzettségének s az egész nemzet megújulására irányuló törekvésének majd minden fegyverét: a debreczeni areopag mintha képtelen volna a széphalmi vezér nagyfontosságú szerepét megítélni, pajkos gyerkőcöt lát benne, a ki a más háza tetejére hajigál, s azért semmikép nem hajlandó tőle tanulni. Kazinczy azt várta, hogy véleménye körültekintő s beható elmélkedésre indítja a közönséget, óvakodott »ciceronéi szolgálatokat« tenni, megtanulván Lessingből, hogy az írók »tartsák illetlennek a magok érdemekhez apróságos magyarázatokra ereszkedni, olvasóikat képzeljék tanultabbaknak, mint a milyenek, s bízzák önmagukra, hogy a mit nem értenek, hányják fel könyveikben vagy kérdjék meg mástól.« De most látja, hogy ha a »mesterség szeretetét« gyarapítani akarja, le kell ereszkednie a közönség felfogásához s felejtienie kell artistai büszkeségét. Ő oly ügyben szólalt föl, a mely az egész nemzet ügye, s úgy szólalt föl, a mint érzése s józan esze sugalták. Sorsa a meg nem értetés vagy szándékos félreértés volt. Jóllehet egész élete az írókkal való foglalkozásban, a művészet titkainak tanulmányozásában telt el: olyanok szólalnak föl ellene, a kik még alig adták valami jelét hasonló értelmi fejlettségüknek. Ha ő a hadi és botanikai tudományban meg akarná leczkézteni Fazekast és Kis Imrét, méltán igazítanák őt vissza saját mesteriségéhez, mint a »cizmadiát a kaptához«. De ő ért a szóban forgó dologhoz, ellenfelei pedig ha értenek is valamit, eddig még nem mutatták meg, s mint felszólalásaikból látja, csak el akarják őt riasztani megkezdett útjáról, s ők sem tesznek mást, mint a debreczeniséget ápolják. A támadott pontokat bátran s mindig bizonyos elsőség érzetével védi meg, érveit sorrendben hordva fel s retorikai hévvel kapcsolva össze.

Legjobban fájt neki az *Arkadia* szónak czélt értelméből való kiforgatása, mintha ő »sicariusi dőfést akart volna adni Debreczennek.« Vajjon — kérdi — »hihető-e, hogy *sírkövön* — úgy *a maga helyén kívül*, adassék dőfés? S mikor hoztam én és mi által abba a gyanúba fejemet és culturámat, hogy valakit a Silenus paripája rokonságával szidalmazni nem tartom illetlennek magamhoz?« Mint már előbb a Kis Imrének írt magánlevelében, most is hivatkozik Vergiliusra, Schillerre, Poussin Miklós francia táj- és történeti festőre, s egyszersmind a nekrolog gáncsolt szavait is bővebben felvilágosítja. A kritikai szabadság jogát némileg körvonalozza s a maga műveltségének elsőbbségét ha nem is élesen, de eléggé határozottan kimondja: »Az író szintúgy hibázhat, mint a kritikus; de miért ne hibázhatna a kritikus is, mint az író? *kivált midőn azt lehet, sőt kell feltennie, hogy az író, a ki magát a mesterségben* — annyira-mennyire! *gyakorlotta, jobban érti azt, mint a kritikus; hanemha szoros studiumává tette az író mesterségét ez is.*« Csokonainak nagy érdemeit elismeri, sőt azt mondja, nálánál jobban senki sem ismeri, de hibáiról sem feledkezik meg, s míg »némely tisztelője csak azt tartja igazságos becsülőjének, a ki őtet vakon csodálja: ő nem húny szemet azon tévedések előtt sem, a melyek a kiforratlan ifjú tévedései. »Eszméljünk fel butaságunkból!« ezt kiáltja a nemzetnek, s ismerjük meg min hibáinkat és a pirító magasztalást kerüljük.

Képzeltető, mennyire sértette a debreczeni írástudókat Kazinczy válasza, különösen, a mit a sorok közül könnyen kiolvashattak, hogy a széphalmi író őket a dologhoz nem értőknek hirdette, a miben igaza is volt. A »Magyarázó jegyzések« után tehát sokkal hevesebben támadták a debreczeniek Kazinczyt. Kis Imre zokon vette, hogy Kazinczy az ő magánlevelére írta válaszát, ámbár nem nevezte meg a támadót s most már elhatározta, hogy közzéteszi a Kazinczynak írott magánlevelét, még pedig azért, hogy »a publicum legyen bíró, ha méltó volt-e ez az írás azon *Magyarázó jegyzésekre*, melyek — *egy egész város becsületét sértegetik.*«

Kazinczy egy szóval sem mondta, hogy ne tegye közzé a levelet, de azt helyesen állította, hogy a gyanúsításokra, a melyek Csokonai nekrologjának megjelenése óta mind hangosabbak lőnek ellene és Csokonai édesanyját is elkeserítették s feltűzelték tiszta meggyőződése s még tisztább szándékai ellen, joga volt felelni a

nyilvánosság előtt annyival is inkább, mert barátainak soraiból azt látta, hogy az egész városi közvélemény ellene zúdult. Ily szempontból fogva fel az egész ügyet: hallgatni tovább nem lehetett, mert a mellette nyilatkozó közbecsülést látta megingatottnak. Egyéni és írói jelleme egyaránt tiltakozott a hangos gyanúsítás ellen. S vajjon, ha e gyanúsítást eloszlatnia nem sikerül vala: remélhette volna-e, hogy a nemes czélt támogatják? Kis Imre főleg azért neheztelt, hogy az ő levele volt a polemia egyik forrása s »ő miatta szenvedt az egész város.« Fazekas pedig a *debreczeni-ség* miatt jött tűzbe. S most már ő is tollat fogott Debreczen védelmére. Ki gondolta volna, hogy Kazinczy az egész magyar közönségnek adott leczkét magyarázataival, a melyek csak Debreczennek voltak intézve? S hogy gondolta volna ezt kivált Fazekas Mihály, a ki már előbb annyira fogadkozott a viadalra szállás készsége mellett?

Midőn Kazinczy azt hitte, hogy magyarázó jegyzetei után nem lesz többé szükség a nyilvános felszólalásra: mind Kis Imrénnek már ismertetett levele megjelent a Kulcsár lapjában (35. sz.), mind Fazekas durván-éles támadása (37. sz.). Ő mind a kettőre válaszolt. Kis Imrét most már nevével nevezve, okát adja, mi indította őt a magyarázó jegyzetek megírására. »Immoralis« cselekedet gyanújába vették s ez ellen tiltakoznia kellett. Nem a gondolkozás szabadságát vitatta ő, hanem a szakértelem szükségességét; nem a gáncs szólította sorompóba, hanem jó hírnevének becsülete, a melyet féltékenyen őrizni mindenkinek joga és kötelessége. Sajnos, célját nem érte el. A hazai levegő ködösségét megtisztítania nem sikerült; az ostromlott téves vélemény továbbra is megmaradt. Mint a tanulatlan közönség nagy része, Debreczenben is mindenkinek érteni akar mindenhez: a Verbőczyi tanítványa leczkét ad a Brownééknak, a botanikus salétromot tanít főzni, ez meg Herschelt tanítja, stb. Magyarúl senki sem tud, hanemha a Debreczeni Grammatika elveire esküszik, s Révai nyelvtudományi munkái merő silányságok. Látni való, hogy Kazinczy a vitát mind általánosabbá ügyekszik tenni s a közönség gondolkozására mennél hatékonyabbá. Elvi magaslatra emelkedik s mindinkább nyilatkozik soraiban az izgató. »Áldozzunk a gráciáknak, — végzi sorait — hogy *erkölcseinkben mind azt, a mi darabos, simítsák el s tanítsanak bennünket jobban szeretni az igazat önmagunknál.*«

Szavai csak újabb ingerültséget okoztak. Ha Fazekas érintett

magánlevelében csak pajkos gyerkőczöt látott Kazinczyban: most valóságos doronggal ment ellene s felszólalásait »vad öklelődzések«-nek hirdette. Szerinte a Kazinczy felfogása a debreczeniségről merő rágalmazás, magyarán sült bolondság, a mely inkább szánakozást, mint neheztelést érdemel. Volt olyan lakója Debreczennek, a ki különben ép eszű volt, de ha köhintett valaki, azt hitte, őt csúfolja; egy másik lakója pedig midőn télen fázott s didergett, szidta a hideg Debreczent. Szerinte Kazinczy is ezek közé tartozik.¹

Egy pont azonban e vastag durvaság közül is figyelemre méltó. Fazekas szerint az *Arkadia* fogalmán kies és boldog földet értett Schiller és Poussin: de vajjon századok múlva is tudja-e ezt a Csokonai emlékkövén mindenki? A magyar nemzetnek magyarul kell a hasonló fogalmat kifejezni s nem idegen szóval erőltetni arra a közönséget. Természetesen Kazinczy a classicusokban való jártasságot föltételezi minden művelt magyar emberben, s az ő szempontjából neki igaza van; de Fazekas álláspontja is különös figyelemreméltó ez észrevételre nézve, s helyességét elvitatni alkalmasint nem is lehet. De modora a hitviták legelkeseredettebb korszakára emlékeztető, sértő és goromba. A gondolkodás ama kiskorúságának kifejezése, a mely a sorrendbe szedett érvek általános hatását veszi észre csupán a nélkül, hogy bizonyítékra bizonyítékot, gondolatra gondolatot tudna rakni. A gyűlölet elfojtja a józan értelmet, s a düh hevessege abban talál kielégítést, hogy a tiszta ész zavarodottságát hirdeti. Egy művelt embert, egy elsőrangú író, éppen Kazinczyt futó-bolondhoz hasonlítani: ez több a legdurvább sértésnél is, a melyre a vitázó feleket csak az elvakult gyűlölet ragadhatja. »Az az észnek éppen úgy van ellenére írva, mint minden culturának«, mondá Kazinczy, a ki addig mindig késznek nyilatkozott tisztességes fegyverrel harcolni, de most szétépte a már megfogalmazott válaszát. Pedig a gorombaságot nem is fogta fel a maga egész mivoltában. Nem tudta, hogy Fazekas egy debreczeni őrjöngőhöz hasonlította.

Nemcsak Kis Imre és Fazekas, mások is megrótták Kazinczyt magyarázó jegyzeteiért. Még Szentgyörgyi József orvos sem ismerte el Kazinczy védelmének jogosságát, s pár évig magánlevelekben és hírlapi közleményekben egyaránt folyt a vita Kazinczy

¹ L. a Kaz. Lev. IV. k. 610., 611. lapjaít.

felfogása ellen és mellett. Kazinczy saját szempontjait hévvel védelmezte, de Kis Imre nyilvános fölléptének helyességét tagadta; őt senki sem kényszerítette arra, hogy a Kazinczynak írt magánlevelét közzétegye. Tagadhatatlanul érezte Kis Imre, hogy a debreczeni közvélemény tisztában van azzal, hogy ő forog kérdésben; csak ez igazolja a közönség ítéletére való hivatkozását. Kazinczy megmaradt régi álláspontján, sőt czélt a forrásra is, a melyből kiindult. Magától Csokonaitól származott e forrás, ő fakadt ki a debreczeniség ellen »pipa-czéh« nevezet alatt. S ha Kazinczy a Csokonai felfogásában osztozott, erre neki száz oka volt. Érzi, hogy a vitázó felek roppant távolságra vannak egymástól. Neki még azt is magyaráznia kell, hogy a vitában nem a maga személyét nézi a vitatkozó fél, hanem ügye igazságát. Kazinczy a vitázók fölindulását, hevesességét nemcsak nem vette balúl, sőt a hang élességét, szenvedélyességét kikerülhetetlennek tartá; de bizonyos korlátok túllépését azért épen olyan veszedelmesnek, mint a műveltséggel össze nem férőnek hirdette. Fazekas a művelt észnek minden korlátján túlmént.

Innentől kezdve már nem arról vitáztak: hol és miként állítsák föl a Csokonai emlékkövét, hanem arról, hogy a magyar közélet az idegen műveltség átalakító hatása alól kivonja-e magát, vagy megnyissa előtte csatornáit, úgy, miként Kazinczy óhajtá. Nem az emléksorok helyessége vagy helytelensége volt többé a vita tárgya, hanem a régi és új irodalom remekeinek ifjító erejéből várható haladása nemzeti nyelvünknek, irodalmunknak s egész szellemi világunknak, vagy a régi, elavult tudakosság, a finomabb ízléstől óvakodó parlagiság tekintélyének fentartása, a magyar közélet mozdulatlanságának, veszteglő maradiságának s fenyegető veszedelmének föl nem ismerése.

Ez a fontossága az egész »arkadiai pör«-nek mind Kazinczyra, mind irodalmunk történetére. Kazinczy önvédelme csak másodrendű, első az elvek kimondása s azoknak a nagy közönség felfogásával való szembeállítás. Mint egész pályája, úgy e vita is nagy tanulság előttünk. Egyik kiváló eredménye, a melyre Kazinczy előre számított, a közönségesnél nagyobb érdeklődés, már vita közben nyilvánult. Az írók s közönség egyformán pártokra oszoltak. Az újítás ellenségei kárhoztatták Kazinczyt, hogy a nyilvánosság elé vitte az ügyet; barátai örültek, hogy éles hangjával vitát indított. Amazok önméltóságukat látták veszélyben forogni:

emezeknek nem volt mitől félniök. Mindkét fél követelte az ítélet szabadságának jogát; de amazok a hozzáértés, tanulmány s tágabb látókör nélkül való öntetszelgés alapján alkották ítéletöket: emezek a szakértelem forrásaira, az írói művészet s a fejlettebb ízlés példáinak önmagukra tett hatására utaltak, midőn védelmezték Kazinczyt.

Hátra volt még, hogy a Fazekas hírlapi támadása is megkapja a magáét. Kazinczy maga bevallja, hogy előbbi két polemikus cikke »tűzzel« van írva, Fazekasnak már »nagy megvetéssel« felelt, de »vadság nélkül«. Még ugyanazon év novemberében elküldte utolsó cikkét Kulcsárnak, de az most is késlekedett és csak a következő, 1807. év január 24-diki számában közölte »Végső szavam a debreczeni perben« czímmel, azonban némileg szelídítve.¹ Kazinczynak jól esett, hogy érdessége Kulcsár szerkesztői tolla alatt valamit símúlt. Fölindulását, hogy Fazekasnak a Vergiliusból vett idézetét »marhai citatio«-nak nevezte s »galád hazugságocská«-t vetett szemére, már megbánta; ezeket a kifejezéseket a szerkesztő csak vonásokkal jelezte, de így is méltó volt a felelet a támadáshoz. Kazinczynak ilyen támadás ellen — mint mondja — nincs fegyvere és megvetéssel fordul el tőle a művelt közönséghez és Aemilius Scaurus példajaként azt kérdé: ki a vétkes? A kit a bírák annak ítélnék, az lakoljon. Eddig Kazinczy a satyra fegyverét nem használta, most ezt veszi kezébe s megsuhogtatja utoljára az elbizakodott debreczeni írók felett. Nem azt a közönséget értette, midőn Debreczenről szólt, a mely nem tesz mást, mint naponként a piacra jár, a mely egyik napját, mint a másikat rendes napi foglalkozásban tölti, az egyetemes nemzeti életről nem is eszmél; ez a közönség valóban nem vétkes. De ő azokra célzott, a kik azzal dicsekszenek, hogy mindenhez értenek, valójában pedig semmihez sem; a kik követelik, hogy az ő ízlésükre is adjunk valamit, de a német irodalom legkiválóbb alakjait nem ismerik s nem is akarják ismerni, hanem azért vitatják, hogy a német nyelv nem is alkalmas a classikai formákra. Általában a »leghomloktalanabb praefidentia« az, a melyet szó nélkül nem hagyhatott. De többé föl nem szólal. Még egyszer ajánlja a szép tervet Csokonai minden becsülőjének, mert »ki tudja, nem fog-e az egy új Themistoklesnek könyvet fakasztani szemeiből?«

¹ L. a Magyar Pantheon 228—231. lapjain.

Ezzel Kazinczy a tulajdonképi vitát befejezte s úgy hitte, hogy a kik czélja valósításában gátolni akarták, megkapták a magukét. A »debreczeni intolerantia s mások munkáinak piszkál-gatása megérdemelte, hogy valaki megszólamljon s Debreczennel éreztesse, hogy nem mindég hiba az, a mit ő annak bélyegez és hogy fulmina torquere nem az ő, legalább nem mindenben az ő jusa.« Más szóval: a magyar közélet rátartó embereinek akarta megmutatni, hogy annak a szava döntő súlyú, a ki több tehet-séggel s tágabb látókörrel fekszik tanulmányainak. Nem elég a nyelv, irodalom és művészet körében pusztán józan eszünkre támaszkodnunk: gyakorolnunk kell magunkat, hogy készségünk legyen. Az ifjú nemzedék jövője lebegett előtte, a mely »örven-deni fog, hogy valaki ostort mert mutatni az imádott, vagy csak magokat imádtatni akaró nagyoknak.« Tudja, hogy az ő föllépte, elveinek bátor hirdetése sok izgalommal járt: de »nem szereti eléggé az igazságot, a ki ezen kedvetlen dologra is nem kész, a hol azt reményli, hogy hasznos lesz szólása.« »Jól teszi — írja Kis Jánosnak — a ki csendesen megyen elébb-tovább a maga útján, s nem igyekszik mindent, a mi görbe, egyenessé tenni; de valóban szomorú volna az ember élete ezen a szép és jó világon, ha minden csak azt cselekedné. A jónak heves fejű védelmezőkre is van szüksége, s csak arra kell vigyázni, hogy a *modus* tar-tassék meg.«

Ime Kazinczy önvallomása, a mely arra utal, hogy nyilvános fölléptét s a vitában tanúsított magatartását legsajátosabb egyéni s írói jelleméből magyarázzuk s értsük meg. Ha — miben nem kételkedett — íróbarátjai, aztán Cserey, Wesselényi, Dessewffy, Vay és a Prónayak, tehát a közélet kiváló emberei kedvezően fogadták megszólamlását: czélját érte. Véleménye szerint lassan-kint a nagyobb közönség is azok véleményéhez igazodik, s így lesz czélzott hatása idővel a nemzeti élet fejlesztő elemévé. »Fen-tebb czélom volt — írja — midőn a *privatus* pert a *publicum* elébe vittem; legalkalmatosabbnak láttam azt a pert arra, hogy Debreczen azon Unartjáról, melylyel őtet . . . mind azok, a kik azt a mindentudó kisvároskai lelki nagy várost ismerik, vádolják, leszoktatgattassék.« Voltakép az egész akkori irodalomnak ügye-kezett ő mondott »Unartját« megostromolni. Békülékenysége és simülékony természete azonban csakhamar feledte s támadást s még ugyanazon év végén teljesen kiengesztelődve felelt Kis Imré-

nek: »Küzdöttünk — mondá — a publicum előtt, s a publicum vagy tanúlt azokból, a miket egymásnak mondogattunk, vagy múlatta rajtunk magát, vagy annak hitelében erősödött meg, hogy czivakodni rút dolog, s az sincs minden haszon nélkül.« Nem volt oka megbánni, a mit tett, tudván, hogy harcza csak előcsatározás volt, a mely mintegy bemutatta egymásnak a küzdő feleket. A vita hevét a barátság szelíd érzései foglalták el újra keblében, s most már a tulajdonképi cél, az emlékkő létesítéséhez foghatott.

IV.

»Szép volna csakugyan látnunk, hogy az olvasni szerető publicum mennyire empfanglich immár a háladatosságra kedveltebb írói eránt.« Ezt írta Kazinczy Csereynek még 1805. júl. 17-ki levelében, s pár évig nem is mulasztott el egyetlen valamire való alkalmat sem, hogy a sírkő felállítását lehetővé tegye. Magánleveleiben, hírlapi czikkekből s társadalmi érintkezéseiben egyaránt buzgólkodott a szép terv mellett annyira, hogy hajlandónak mutatkozott a magáéból is pótolni a begyűlendő pénzösszeget. Nincs rajta mit csodálnunk, hogy — mint főntebb előadtuk — egy kevés időre maga is gondolkozóba esett a nyilvánosság elé vitt terv békés kivitele iránt; de a mint elhatározása megszilárdult, onnantól fogva izgató munkásságának egyik közeli célja a sírkő felállítása volt. Nem akadályozta őt e buzgólkodásában a harc hevéssége, a melylyel ő is, ellenségei is a magok véleményének helyességét vitatták, sem a részvétlenség, a melylyel a közönség felszólítását fogadta. Hisz épen azzal mutatta ki vezéri szerepét, hogy szembe mert szállni minden akadálylyal. A debreczeni közvélemény nyilvánulásából azt olvasta ugyan ki, hogy a Csokonai vak bámulói föl akarják forgatni az egész tervet, mert nekik rosszúl van megválasztva az emlékkő helye, alakja és fölírása; szerintök a Széchenyi-féle könyvtárba kell vala azt felállítani, vagy a nagy erdőben. De midőn épen a vita megindult, arról értesült Kazinczy, hogy a nevezett könyvtárnak már helye sincs, mert »azt az épületet, a melyet az udvar e végre rendelt, tőle ismét elvette, úgy hogy most már kénytelen a gróf házat is venni a bibliothekának.« Másfelül ide azért sem lehetett volna a Csokonai emlékkövet felállítani, mert Csokonai nem tudós volt, hanem költő. Az

úgy nevezett nagy erdőben pedig Kazinczy szerint csak olyan férfiúnak emlékére állíthattak volna oszlopot, a ki a város előhaladásának, társadalmi és politikai fejlődésének volt vezérharczoza. Igaz, hogy még azok is, a kik többé-kevésbé helyeselték a tervet, úgy gondolkoztak, hogy a temetőbeli emlékkövek nagy romlandóságnak vannak kitéve a semmi kegyeletre nem birható »vandal« kezek pusztításai miatt: de Kazinczy épen ezért téglából akarta az alaprészt elkészíttetni, hogy a szándékos pusztítástól megóvja azt. Legnagyobb akadályt látott a debreczeniek önzésében. »Hogy az ő gondolatjok süljön el — így gondolkozik — ellenkeznek a más gondolatjával, s azokkal a kritikákkal azt cselekszik, hogy contribuálni senki sem fog.« De hiszen az éretlen eszű és szívű emberekkel nem szabad annak gondolnia, a ki valamit igazán akar.

Majd féléve telt már el a felszólítás megjelentének s még összesen csak ötven forint közadakozásról volt Kazinczynak tudomása. Kis Imre Debreczenből csak húsz forintot gyűjtött össze, Dessewffy József gróf ugyanannyit ajánlott, Fábchich József pedig tizenegy forintot küldött hozzá. Cserey pedig egy krajczárt sem kapott sehonnan sem. A tervet sokan helyeselték, de áldozni érette nem akartak. Jellemző, hogy Mártonffy, az akkori erdélyi püspök, a kit szintén fölkért Cserey a közadakozásra, azzal utasította el őt, hogy Csokonait nem ismerte; ha megismerteti vele Cserey, nem »vonja meg kevés részét jövődő emlékezetétől, de csak *titkon*, mivel sokra nem terjeszkedhetik.« Megjegyzendő, hogy a püspöknek hetvenhat ezer forint évi jövedelme volt. Cserey elkeseredetten tudósította barátját a püspök részvétlenségéről, s föltette magában, hogy többé nem alkalmatlankodik nála hasonló kérelemmel, sem Csokonai érdemeivel meg nem ismerteti őt. Aranka Györgytől is szomorúan értette, hogy »még egy batkát se kapott.« Minden arra mutatott, hogy nekik maguknak kell a tervet létesíteni. »Én — írja — Cserey — föltémetől el nem állván, sem attól elállani nem rettenvén, kipótlom a begyűlt summát a nélkül, hogy a nemzettől el akarnám venni e nékie illő dicsőséget; nem akarván t. i. azt elhíttetni a publicummal, hogy Csokonainak én emeltem követ, mert azt tenni legszebb és legszentebb kötelessége is a hazának.«

Míg a vita lezajlott, hol Cserey tüzelte Kazinczyt a terv létesítésére, hol emez Csereyt, a kinek szívét mélyen elkeserítette

a nemzet részvétlensége. Föltette magában, hogy ha néhány hónapi várakozás után sem éri el a kívánt célt: előáll és »senkinek sem engedi többé a dicsőség fényét.« Felszólítja Vay Józsefet is, hogy az országgyűlés rendei előtt próbáljon szót tenni a Csokonai sírkövéről. Azonban Vay József válasza is kevés biztatót tartalmazott. »Most — írja Vay Csereynek — midőn erő felett való segedelemre volna szükség, itt a diaetán más gondolat nehezen talál helyet.« E válasz Csereyt nagyon lehangolta. Azonban Kazinczy nem szűnt meg tovább is egyre ösztönözni. »Az akadályok — írja 1807. május 1-i levelében Csereynek — a nemes elmét csak ingerlik. Ezt érzem én a Csokonai oszlopa eránt... A Csokonai köve állani fog sírja mellett, még pedig hozzá és magunkhoz méltóképen.« Ő már beszélt is a kőfaragóval s alkudozni is kezdett vele. Az nem akadály, hogy Csereynek sok költsége van: neki még sokkal több van; kezdő gazda, osztozatlan testvér, fog-sága is sokat fölemésztett s mégis kész az áldozatra. »Vetélkedjünk egymással — mondá — mert tiéd ugyan a gondolat nemesiségének a dicsősége, de minek utána engem választál eszközévé teljesítésének, benne társaddá lettem. Ne sajnáljunk semmit, bármely nehezen essék és ne halaszszuk sokára.« Azt hiszi Kazinczy, hogy 1807. augusztusában már készen lehet a sírkő. De a kőfaragó megcsalta, mert azt állította, hogy nincs munkása a kő fejtésére; holott Kazinczy szerint olyan követ választott, a mely a hidegben szétrepedezik. Az újabb halasztás alatt pedig a kőfaragó meghalt, s a terv valósítása egyre késett.

A kőfaragó halála felforgatta az egész terv pénzügyi alapját is; mert a begyűlt összegnek egy részét kikérte Kazinczytól előleges költség fejében, s halála után valószínűen senki sem térítette vissza az elköltött pénzt s nyilván ezt is Kazinczynak kellett pótolnia a magáéból, a mi azonban nem gátolta ügykezetében. »Engem — írja Csereynek — a Csokonai köve eránt tett láрмаütés fojtogatni fog, valamíg azt nem látom, hogy felállott a kő.« Előbb már elhatározta, hogy dóriai triglyphekkel lesz díszítve az oszlop, közben azonban jóniaivá változtatta, mert az jobban illett költőhöz. Egyébiránt hajlandó volt Kazinczy az egész terv megvalósítását egészen Csereyre bízni, csak végre sikert érjenek. »Compromittálva vagyunk mindketten a publicum előtt, s sok szem néz ránk, hogy mi lesz ebből a nagy lármával kihirdetett dologból.« A Kazinczy barátai szintén azt vélték, hogy a terv már létesülő

félben van. Döbrentei 1807. szeptemberében azt írja, hogy valahára már meg is látja a Csokonai emlékkövét. Cserey azonban mindenben Kazinczyra támaszkodott. Ő is nagyon idejét látta már a kő felállításának, különben »tetemes és orvosolhatatlan hibát követnének el.« Biztosítja Kazinczyt, hogy ha az alkut megteszi a kő-faragóval, a szükséges anyagi segítséget azonnal kezéhez küldi. Így lehet tökéletesen megszégyeníteni a debreczeni írókat.

A következő év elején mégis majd háromszáz forint gyűlt össze; Vay Miklós báró egymaga kétszáz forintot küldött Kis Imrének. Ez összeg tehát már kevés pótlékkal fődözte volna a költséget.

Ez új adományról örömmel tudósítja Kazinczy Csereyt, mert azt hiszi, hogy most már semmi akadály sem hátráltatja az emlékkő felállítását. Azon lesz, hogy legalább 1808. augusztusában teljesedést érjen a szép szándék. »Örvendj, barátom! — írja Csereynek. A te ideád teljesedést ér.« Cserey megígérte, hogy az ünnepélyre maga is Debreczenbe megy, hogy szívéhez szorítsa barátját, kinél forróbban egy barátját sem szerette. Közben Wesselényi Miklós báró is késznek nyilatkozott gyámolítani a tervet, s így mind alaposabb volt a remény, hogy végre valahára elkészül az emlékkő. Sajnos azonban, Kazinczy most sem boldogult. Már 1808. június 12-én azt írja Csereynek: »Isten tudja, mikor boldogulhatok szomjúzva szomjúzott feltételünkben.«

Előbb szó volt arról is, hogy a Cserey ajándékából létesítendő debreczeni fűvészkertben lehetne Csokonainak egy hozzá méltó emlékoszlopot állítani, s lehet, hogy ez újabb terv megvalósítása sem maradt számbavétel nélkül; de annyi bizonyos, hogy az előbbi terv létesítése végkép abban maradt. A mint Kazinczy a Csokonai munkáinak kiadásáról lemondott, lassankint az emlékkő felállításának eszméje is elaludt. Ennek egyik főoka kétségtelenül az izgalmas politikai válság, a mely a következő évben a nemzet áldozó készségét a legnagyobb mértékben kimerítette s az ország békéjét felzavarta; de másik, szintén lényeges oka Kazinczynak az a törekvése, hogy részint önmaga lépjen a közönség elé fordításaival, részint Dayka műveit tegye közzé, a mitől a szép ízlés fejlődését sokkal inkább előmozdíttatni remélte. Egyszersmind a nemzeti műveltség irányítását czélzó felfogásában újabb változás ment végbe, a minek következtében Csokonai költészetének csak árnyoldalait látta s még addig magasztalt legkitűnőbb lyrai költemé-

nyeiben is mind több hibát fődözött fel. Dayka, Kis János és Virág voltak ekkor előtte a magyar költészet főalakjai. »Csokonai — írja Kis Jánosnak — nem arra való, hogy az ő nevét ott említsük, a hol a te és a te társaid nevei említetnek.« A *Dorottya* jeleségeit épen nem tudta felfogni, mert az egész költemény semmi classikai színt nem mutat.

E nevezetes komikai eposról épen ez időben jelent meg egy derék bírálat a bécsi »Neuere Annalen der Literatur des oest. Kaiserthumes« című folyóiratban,¹ a hol Csokonai Wielanddal van párhuzamba téve. Az ismeretlen bíráló a *Dorottya*t az elbeszélő költészet komikai nemében mesteri műnek mondja, a melynek szerkezete és jellemei egyaránt mutatják a genialis költői tehetséget; s a leleményben, a magyar nemzeti jellem rajzában, a satyrában, nyelvben és verselésben mindenütt érvényesül Csokonai művészete. Kazinczy nincs megelégedve a *Dorottya*nak sem csodálatos elemeivel, sem főleg az egészen átvonuló alsóbb komikumával. Szerinte is megérdemli ugyan Csokonai a közbecsülést, még a csodálatot is, de *nincs benne semmi classikai.* »Verselése — írja Rumynak — elragadó, genialis alkotásai sok és nagy örömet szereznek, de legtöbbször csak a külső csillogás az, mely a szemet kápráztatja. Mily egészen más mindez Virágnál, Daykánál és az én Kisemnél.«

Elméletileg többször magasztatja Csokonai néhány költeményét, de gyakorlatilag egészen más irányban halad. Az ifjú költőnek soha sem ajánlja. Megmondja ugyan, hogy »igazságtalan, a ki Csokonai érdemeit meg nem vallja, s tompa, a ki nem érzi« : de azért látszik, hogy Csokonai egész költészetében mindössze egy pár lyrai költemény nyeri meg tetszését. Elvi felfogása a maga álláspontjából egészen helyes, de a gyakorlatban nem marad hű ahhoz. Tudja, hogy sokan nem értik, mert Csokonait nem imádja *vakon és mindenben.* »Olyan vagyok én — írja Kölcheynek 1808. augusztusban kelt levelében — azzal hízelkedem magamnak, mint az a religiosus, a ki keveset hiszen, de tisztán és tökéletes meggyőződésből, a helyett, hogy mások sokat hisznek, Isten tudja, *hogyan és miért.*« Úgy látja, hogy a közönség legnagyobb része Csokonait pusztán könnyű verseléseért bálványozza, pedig ez még nem tesz nagygyá egy költőt sem. A »Tübingai pályáírása«-ban összehasonlítván Csoko-

¹ L. 1807. évf. II. 78—80. lapjain,

nait Daykával, úgy találja, hogy az költőink között legjobb műveivel legközelebb jár Daykához, csakhogy *érzései nem oly hevesek, mint a Daykáéi, nyelve nem oly nemes, sokszor hibás, sőt alant járó*. Azonban a legjogosabb reménnyel nézhettünk pályája elé, a ki már ifjú korában oly nagy haladást tett. S vajjon miben gáncsolja leginkább Csokonait? Abban, hogy »debreczeni példák szerint« él némely kifejezéssel; más szóval: a népies nyelvet használja, például: *nálamnál, öszvecsúfol, gyöngyalak*, stb. Ilyeneket a »kényes ízlésű« költő meg nem szenvedne műveiben.¹

Ime az egyik főok, a miért Kazinczy végkép lemond a Csokonai költeményeinek kiadásáról s az emlékezetét megörökítő oszlop felállításáról.

Hanem a megvitattott terv épen az ő izgatásainál fogva belekerül a német folyóiratokba is; valamint a magyar írók közül is hozzászól egy pár, hogy Kazinczy felfogásának helyessége semmi kétséget ne szenvedjen. S végül az egésznek mintegy maradandó tanulságául Kazinczy még egyszer hangsúlyozza a maga irányának, műízlésének jogosultságát.

Rumy Károlyt fölkéri, hogy a német folyóiratokban mondana el egyet-mást a debreczeniek ellen, nem azért, hogy megszólja őket, hanem hogy tanítsa, a mivel nagy hasznot tehet. Rumy szót is fogadott neki s az említett bécsi folyóiratban² meg is írta röviden a lezajlott vita történetét. A tervezett emlékoszlop költségeire nagyon kevesen adakoztak — írja Rumy — s ezt Cserey annál inkább sajnálja, mert földieinek közönye és hideg részvétlensége szegyenpírt kerget arczára, holott tetemesebb áldozó készséggel megbizonyíthatták volna aesthetikai ízlésüket s az oly korán elhunyt költő nagy érdemei iránti elismerésüket, a ki a magyar Helikonnak valódi ékessége volt. Debreczen nem kedvelte Csokonait s még halála után sem volt igazságos iránta. »A debreczeniek közül egy pár író hosszadalmas, elkeseredett és zajos vitát kezdett Kazinczyval a Csokonai emléket illetőleg, *a melyből minden pártatlan hazafi ítéléte szerint Kazinczy mint győző, az igazság aegisével megoltalmazva került ki*.« Egyszersmind szemökre hányja Rumy a debreczenieknek, hogy eltiltották a collegiumtól s nem engedték meg, hogy a tanulók vele érinkezhessenek. S a mi

¹ L. a Kaz. Lev. VI. k. 49., 64., 65. lapjait.

² Az Intelligenzblatt 181. lapján.

legfőbb, hivatkozik egy levélre, a melyből Rummy a következőket idézi: »A debreczenieknek annyiban igazságuk van, hogy ha a monumentum márvánnyal ékesítetik, sőt ha csak fővenykből lesz is, a debreczeni vandalusok azt még az első esztendőben expilálni fogják, s a kő vagy káposztás hordóra fog tétetni, vagy palló-szolgálatokra fog fordíttatni a házuk küszöbei előtt a sárban.«

Ki nem ismert e cikk eredeti forrására? S ki nem látta, hogy Kazinczy épen úgy túlment a kellő határon, mint ellenfelei? Értethető, hogy a debreczeni írástudók, sőt az egész város közvéleménye még jobban felzúdult ellene, bár a szóban levő hírlapí cikk hangja nem volt egészen Kazinczy kedve szerinti. Nagyjából szerette, hogy az ellenfél újra megkapta a magáét, de a levélre való hivatkozás visszatetszett előtte.

Már előbb, midőn Kazinczy javasolt emléksorait először támadták meg, Dessewffy nagy hévvel kelt barátja védelmére egy magánlevélben, a mely a debreczeniek ellen a satyra ostorát suhogtatja. Ő sem helyesli, hogy pyramist akarnak a költő sírja fölé állítani. »Meg nem foghatom, — úgy mond — hogy fakadhatott valaki a pyramisra, szinte Debreczenben, a hol merő czölönkök ágaskodnak ki a temetőből.« De legnevetségesebbnek találja, hogy a debreczeniek a *hamvai* kifejezést sem tartották helyesnek. Akkor Dessewffy szerint nincs más hátra, minthogy a pontos kifejezés kedvéért ezt kell mondania Kazinczynak: »Vitéz Csokonai Mihály dögi.« Természetesen az *Arkadia* értelmét ő is úgy fogja fel, mint Kazinczy, mert bármilyen volt is az, bizonyos, hogy »szép, gyönyörű és költős tartománynak kellett annak lennie a hol Mercurius a Khelidorea hegyén a tekenős békából magának lantot készített.«

De legbővebben s legrészletesebben kimutatta Szemere Pál az ó-classicusokból s ezek német és francia utánzóiból, hogy az *Arkadia* fogalmán megütköznünk s abban Debreczenre »sicariusi dőfést« látnunk csakugyan nem lehet. Pontos idézetekkel bizonyítja, hogy kivált az újabb írók mindig a Vergilius »szép jelentését« tartották szem előtt, s így »mind hitelt, mind követést érdemlenek.« Azon férfiú iránt pedig, a ki e név igaz értelmére tanítja a magyar közönséget, »hálaadó hazafisággal« viseltessünk. S az ifjú Szemere a tanítvány lelkesedésével s örömeivel magasztalja mesterét, a széphalmi vezért, így végezvén sorait: »Én pedig

lelkemnek megilletődésében könnyes szemmel fordulok el a sírkőtől s ismétlen Arkadiámba térek vissza, a hol az arkadiaiak szokásaik szerént oltárt emelvén, valahányszor a rózsa kivirít, a *Széphalom érzékeny ura eránt* való buzgóság közt ülöm meg a gráciák ünnepjeit.«¹

Jól esett Kazinczynak a közönség előtti szerény hangú s mégis bátor védelem, a mely írójának a classikai és újabb költészetbeli nagy jártasságát fényesen bizonyítja. Immár mutatkozott az irodalmi vitának az a hatása, melyre Kazinczy mindenek előtt számított. Harcza tehát nem volt haszon nélküli az irodalmi életre. Ha a terv meg nem valósult is: az izgató vezér tulajdonképeni célja egy lépéssel előbbre haladt. S most már nem volt más hátra, mint hogy a lecsillapúlt izgalom után ő is kimondja a végszót. Bár a Szemere Pál czikke »minden kétségnek véget vetett«, nem hallgathatja el *Landon* művének, a »Französische Kunstannalen«-nek jelességeit, a melyeknek tanulmánya oly igen szükséges a magyar közönségnek. Egyszersmind megemlíti, hogy Goethének *Propylaeen* című műve szintén közkézen forog. Ilyenekből kell a léleknek táplálékot szereznie. Különösen tanulmányoznunk kell Goethét, a »kinek Lessing kritikája, a Klopstock ereje, Wielandnak és Schillernek elegantiája, tulajdon lelke nagyságán kívül, mely nem ismer párt, osztályrész és poltolék gyanánt jutott.«² A külföld irodalmát s művészetét vizsgálva, lelkünk önkénytelenül is követésükre buzdúl s nem fog oly fenhangon kérkedni tudatlanságával s az önmagával való elteléssel. Nincs más módja a nemzet fejlődésének, az ízlés csinosodásának s a szellemi élet kialakulásának.

Kazinczy és a magyar közönség felfogása közt ez első összeütközés nyíltan kimutatta, mily eszközökkel érhetjük el a magyarság művelődését. Legalább Kazinczy többször hirdette elveit, a melyek az idegen műveltség utánzását s követését hangsúlyozták. Ellene és mellette napról-napra szaporodott az érdeklődők tábora, s azért úgy tekinthetjük az »arkadiai pör«-t, mint az első tanító

¹ A »Hazai Tudósítások« 1807. évf. toldalékjában; közölve Szemere munkái (kiadta Szvorényi J., Budapest, 1890.) II. k. 190—192. lapjain.

² L. a Hazai Tudósítások, 1807. évf. 47. sz. toldalékában. Ferenczi Zoltán úr szívességéből jutottam e czikk tartalmához, mert a budapesti könyvtárakbeli példányokból ez a toldalék hiányzik.

szózatot, a mely a széphalmi vezér izgatásai következtében a különböző irodalmi pártokat életre keltette. S azt a kissé megtisztított levegőt, a mely a tanúlatlan tollforgatók »ködös homálya« eloszlata után szétáradt, használja fel Kazinczy, hogy a művelt külföldi ízlés fontosabb eredményeivel, az *Egyveleg írásokkal* lépjen a közönség elé. Ez okból a debreczeniekkal vívott csata az ő gyakorlati működésének is mintegy bevezetése, illetőleg a várt hatásnak mintegy előkészítője volt.

DR. VÁCZY JÁNOS.

